

Centre d'estudis
colombins

ÒmniUM Cultural **35**

Butlletí del Centre d'Estudis Colombins
Any XII / Núm. 35 / juny-juliol 2005 / Preu: 2 euros

BUTLLETÍ DEL CENTRE
D'ESTUDIS COLOMBINS

ANY XIII / Núm. 35, juny 2005

Director: Joaquim Arenas i Sampera

Secretaria de redacció:

Jaume Cañadas

Editor: Òmnium Cultural

Imprimeix: Casa Boada. Carrer Comtal,
26. 08002-Barcelona

Dipòsit Legal: B- 16689/95

Sumari

Editorial

Vida del Centre

Tribuna

- Article del senyor F.S. Laso editat en el número únic de la publicació "Montevideo Colón; 12 de octubre de 1892".

Articles

- Humanisme i educació. La socialització dels infants a Barcelona, de la segona meitat del segle XIV fins a Ferran II. Per Teresa Vinyoles i Vidal.
- L'intent de regicidi de Joan de Joan de Canyamars contra Ferran II. Per Valentí Gual i Vilà.
- La teoria catalana de Cristòfor Colom a la conferència històrica clínico patològica de la Universitat de Baltimore. Per Francesc Albardaner.
- Cristòfor Colom era català d'Eivissa. Per Nito Verdera.

Bibliografia

. Vila, Marc Aureli. *Intervenció catalana a Amèrica*. El Llamp. Barcelona, 1987.

NOTA

El contingut dels articles és responsabilitat dels Autors i no ha de coincidir necessàriament amb Els principis que regeixen l'Associació.

S'autoritza la reproducció, parcial o total, dels articles publicats en aquest butlletí, sempre que s'hi faci constar la procedència. Agrairiem que se'ns fes arribar un exemplar de les publicacions on els nostres treballs hagin estat reproduïts o esmentats o fins i tot una fotocòpia que identifiqui la publicació i la data d'edició.

Editorial

Les associacions com el nostre Centre disposen d'unes fonts de finançament més aviat escasses. I encara més s'agreuja aquesta situació quan l'objectiu associatiu és l'estudi i la recerca.

Molts projectes resten en via morta a causa de la mancança de recursos. El Centre d'Estudis Colombins es va proposar crear, per al present curs acadèmic, unes borses d'estudi per a estudiants universitaris que treballessin alguns aspectes de la història relacionats amb la catalanitat de Colom. També hi ha el propòsit de crear una summa catalana sobre Colom i el món català, només per esmentar-ne un parell.

Som una delegació funcional d'Òmnium Cultural i com a tal disposem de local i d'una partida pressupostària que ens permet: tenir oberta, a disposició dels socis, la secretaria permanent, l'edició del Butlletí trimestral, l'edició dels Quaderns d'Estudis Colombins, de caràcter monogràfic i les conferències que, com sabeu, fem cada mes o cada dos mesos. En aquesta editorial volem fer una crida als socis i simpatitzants perquè tinguin consciència d'aquesta situació que fa que avancem lentament en els nostres propòsits. Si hi pensem

una mica potser trobarem una idea, algun ressort, que permeti créixer el pressupost de l'entitat i, en conseqüència, activar la vida i la tasca del Centre d'Estudis Colombins. És una crida necessària.

Joaquim Arenas i Sampera
President

Vida del Centre

Nota d'agraïment a la família Brull-Olivé

Agraïm a la família Brul-Olivé, de Tarragona, la donació que a efectuat per a la Biblioteca del Centre d'Estudis Colombins de l'obra del Comte de Roselly Lorgue: Monumento a Colón: Historia de la vida y viajes de Cristóbal Colón. Continuada amb importants documents inèdits relatius "al segundo matrimonio" (sic) de Colom amb Beatriz Enríquez de Còrdova. Traduïda al castellà per Pelegrín Garabó i Pagès. Anotada i publicada sota la direcció del P. Ramon Bold'. Editada per Jaume Seix. Barcelona, 1878. Tam 25x32. Vol I, 660 pàgines, Vol II, 920 pàgines i Volum III, 940 pàgines

Nova donació dels descendents del senyor Jaume Colomer i Monset al Centre d'Estudis Colombins de diferents documents de l'arxiu del seu pare

Els hereus del Sr. Jaume Colomer i Monset, il·lustre erudit barcelonès seguidor de la teoria de l'origen català de Cristòfor Colom, han tingut a bé de fer donació novament de diferents documents, que relacionem a continuació, procedents de l'antic arxiu

del seu pare, al Centre d'Estudis Colombins d'Òmnium Cultural de Barcelona. Per qui no ho recordi, Jaume Colomer i Monset va crear una biblioteca, un arxiu, una col·lecció filatèlica i una col·lecció numismàtica, amb materials referents a la figura històrica de Cristòfor Colom que va rebre la denominació de "Archivo Colombino de Barcelona". La vida de Jaume Colomer va abastar la primera i segona generacions d'estudiosos colombins i certament que va ser un dels puntals més importants de la teoria de l'origen català de Colom en els anys quaranta, cinquanta i seixanta del segle passat. El nostre benvolgut consoci Pere Català i Roca va col·laborar amb el senyor Jaume Colomer l'any 1951 en la presentació de diverses comunicacions a un congrés colombí celebrat a Gènova aquell any.

Els socis del Centre d'Estudis Colombins encara estem agraïts als hereus del Sr. Jaume Colomer per la donació dels fons de l'arxiu al Centre d'Estudis Colombins, fet que va tenir lloc l'any 1998, quan ara tenim l'honor de rebre nous fons de mans de la Sra. Glòria Colomer en representació de tots els seus germans i germanes. Passem a continuació a relacionar tots el documents rebuts amb una breu relació del seu contingut per tal d'orientar els socis que hi puguin estar interessats:

1 - MONTEVIDEO-COLÓN : 12 de Octubre de 1892. (Numero único)
Librería-Imprenta-Encuadernación Vazquez Cores y Montes; C. 18 de Julio n. 146-148, Montevideo (32 x 43,5 cms.) Publicado por la comisión del IV centenario del descubrimiento de América.

Es tracta del llibre-programa oficial dels actes de celebració del quart centenari del descobriment d'Amèrica. Hi han

aportacions de tot tipus, des de treballs escolars, poemes, composicions líriques, dibuixos, etc. Hem de destacar els tres treballs històrics que són els següents:

Pàg. 22-27: "Cristóbal Colón" per Luis-Daniel Desteffanis.

Pàg. 48 : "Colón en Salamanca" per F.S. Laso.

Pàg. 102-104: "De algunos puntos oscuros de la Historia de Colón" per Benjamín Fernández Medina.

En aquest darrer article el seu autor, el Sr. Fernández Medina, comenta els següents punts foscos de la vida de Colom: La pàtria de Colom; La Junta Oficial de Còrdova i la de teòlegs de Salamanca; Si hi hagué un motí en el viatge de descobriment; Si fray Antonio de Marchena i Fray Juan Perez són dues persones diferents y on està enterrat Colom.

Volem destacar que al parlar de la pàtria de Colom, després d'enumerar totes les possibilitats imaginables a Itàlia i França diu el següent: " ... **o natural de cierto pueblecillo cercano a Barcelona.**" com a remat final de la relació de llocs impossibles. Nosaltres, però, no tenim coneixement de que abans de l'any 1892 (!) ja es parlés de que Colom era natural d'algun poble proper a Barcelona. De quin poble es deu tractar: Badalona?, Mataró?, Sant Andreu de la Barca? Caldes de Montbui? Animem als nostres consocis que ens escriguin si saben quelcom d'aquesta teoria tan antiga.

2 - A COLÓN (1492-1892). Círculo de Bellas Artes (Madrid?) 27,5 x 38 cms.

Publicació molt similar a l'anterior amb infinitat d'articles, poemes, dibuixos, composicions, etc. Entre d'altres articles laudatoris de la figura de Colom cal

destacar el d'Emilio Castelar. A diferència de la publicació de Montevideo, aquesta revista no presenta cap article de caire històric.

3 - EL LIBERAL (12 Octubre de 1892)

Interessant edició commemorativa d'aquest diari. Entre altres articles volem destacar els següents:

"Colón y sus contemporáneos" de José Echeagaray.

"España en 1492" de José Fernández Bremón.

"América en la época de su descubrimiento" per Francesc Pi i Margall.

"Casa de Colón en Valladolid" per Emilio Ferrari.

"América y la medicina" pel Dr. Angel Pulido.

"Colón en presencia de sus descubrimientos" per Emilio Castelar.

"Pedro Mártir de Anglería: Primer Historiador de Cristóbal Colón". per Marcelino Menéndez y Pelayo.

4 - EL CORREO ESPAÑOL (12 OCTUBRE 1892)

Edició monogràfica destinada a la commemoració del descobriment d'Amèrica. No té ni la profunditat ni articles històrics bons com els del Liberal.

5- IV° CENTENARIO DEL DESCUBRIMIENTO DE AMERICA 1492-1892. VILLA DE MADRID. EL PUS ULTRA; Revista universal; Crónica Hispano Americana del IV° Centenario del Descubrimiento de América; Órgano oficial de la exposición internacional de Madrid 1893.

És un recull de decrets oficials, retrats i orles dels protagonistes de diferents juntes encarregades de les celebracions colombines. destaca a l'inici una carta del papa Lleó XIII.

6 - ADORNOS PECULIARES DE LOS PUEBLOS INDÍGENAS DEL NUEVO MUNDO, con referencia a los que existen en el Museo Arqueológico Nacional. por D. Florencio Janer, de la Academia de Arqueología de Bélgica.

Separata de les pàgines 372-389 del llibre Museo Español de Antigüedades (?).

7 - DE LOS INSTRUMENTOS Y ARA DE SACRIFICIOS DE LOS PRIMITIVOS PUEBLOS AMERICANOS en el Museo Arqueológico Nacional por D. Florencio Janer, Vocal-Secretario que fué de la Comisión receptora de la Comisión científica del Pacífico.

Separata de les pàgines 348- 361 del llibre Museo Español de Antigüedades (?).

8 - DE LA INDUSTRIA Y DE LAS ARTES EN LOS PRIMITIVOS PUEBLOS AMERICANOS, con relación a diferentes objetos de indumentaria y mobiliario que se conservan en el Museo Arqueológico Nacional por Don Florencio Janer de la Academia de Buenas letras de Barcelona.

Separata de les pàgines 154 - 177 del llibre Museo español de Antigüedades (?).

9 - LA CARTA DE JUAN DE LA COSA que se conserva en el Museo de

Marina por el Ilmo Sr. Don Cesareo Fernandez Duro, Capitán de Fragata, correspondiente de la Academia de la Historia.

Separata de les pàgines 113-124 del capítol "Edad Moderna-Arte Cristiano-Cartografía" d'algun llibre d'història de l'art.

10 - Carta de D. Prudencio Otero Sánchez al Sr. D. Angel Altolaguirre de 2 d'Abril del 1918.

Carta mecanografiada de 12 pàgines i signatura hològrafa del Sr. Otero Sánchez.

En aquesta carta el Sr. Otero Sánchez, un dels màxims defensors de la teoria de l'origen gallec de Colom, li retreu al Sr. Altolaguirre la falta de rigor en el tema de l'anàlisi de la documentació gallega. Suposem que fou el propi Sr. Otero Sánchez qui va lliurar aquesta carta al Sr. Monset per ésser guardada a l'"Archivo Colombino de Barcelona".

11 - Carta del batlle de Genova (Sr. Rici) al Coronel M. Marsegno, Agregat Militar de l'Ambaixada d'Italia a Madrid amb data 30 de Juny del 1922.

En aquesta carta el batlle de Gènova certifica la tramesa a l'ambaixada italiana de Madrid de diversa documentació, llibres i altres treballs relatius a Colom, per tal de contrarestar les teories de Prudencio Otero Sánchez sobre la pàtria gallega de Colom. Pel batlle està tancat el tema i considera demostrat el naixement de Colom a Gènova. Desconeixem com va poder arribar aquesta carta a mans del Sr. Colomer Monset.

12 - Carta de Manuel Maestro, Agregat de premsa de l'ambaixada espanyola a

Washington al Sr. Jaume Colomer i Monset amb data 22 de maig de l'any 1951.

És la carta de resposta a una petició del Sr. Colomer en que li demanava una precisió sobre unes declaracions del President francès Sr. Auriol davant la Conferència de Ministres de Relacions Exteriors dels Estats Americans.

13 - Carta del Sr. Román Escolotado, Agregat de Premsa de l'ambaixada espanyola de Rio de Janeiro amb data 3 de gener del 1949.

En aquesta carta de resposta l'agregat de premsa envia al Sr. Colomer un article publicat al diari "O Globo" amb data 1 d'abril de l'any 1948 escrit pel Sr. Octavio de mediros amb els títol següent: "Cristobal Colón foi um português de sangue real e o seu verdadeiro nome era Salvador Gonsalves Zarco".

14- GRACIA Y COLÓN; COLÓN ES ESPAÑOL, COLÓN ES EXTREMEÑO
Año 1 - N. 1; Oliva de la Frontera, 7 de Octubre de 1932.

Folletó de propaganda de la teoria del Sr. Adrián Sánchez Serrano de ser Colom originari d'Extremadura, més exactament d'Oliva de la Frontera.

15 – ARTICLE AL DIARO LLOYD ANVERSOIS, 9 i 10 DE JUNY DEL 1951

“Echo du Congrès International d’Etudes Colombiennes de Gênes”
Article signat per Jaume Colomer i Monset com a aclariment a un article del senyor M. Albert Tonneau sobre el significat de la signatura de Colom.

16 – ARTICLE: “BARCELONA A COLÓN” –Secció de Filatèlia al diari La Vanguardia (1965?)

17 – ARTICLE: EL CORREO CATALÁN, 18 MARÇ DEL 1965

“Cristóbal Colón, actualidad: Ofrenda de una corona de laurel en su monumento, con motivo de la edición de un nuevo sello; Fué inaugurada una exposición colombina en las Reales Atarazanas.

18 – EL CORREO CATALÁN, 17 Març del 1965

Dues petites resenyes i una fotografia que porten per títols: “Un sello dedicado a Colón”, “Colón”, i “ Homenaje de los filatélicos a Colón”.

19 – AVUI, 12 DE DESEMBRE DEL 1993

Article:” Les llengües de Cristòfol Colom” de Ignasi Aragay

20 – CIENCIA Y TECNOLOGÍA: 7

Articles sobre la catalanitat de Cristòfor Colom per Francesc Albardaner . Dies 21 Març, 28 Març, 4 Abril, 11 Abril, 25 Abril, 2 Maig i 9 Maig.

Tertúlies

El dia 18 de novembre de 2004 la Sra. Teresa Vinyoles i Vidal, professora del Departament d’Història Medieval de la Universitat de Barcelona va presentar-nos la conferència “Educació i formació dels infants i joves de Barcelona en l’època de Colom. Podeu llegir el

contingut de la seva intervenció en l'apartat Articles d'aquest Butlletí.

El dia 3 de març de 2005 el Sr. Valentí Gual i Vilà, professor de la Universitat de Barcelona va dictar la conferència "Matar el Rei. Barcelona, 1492", la qual podreu llegir, també, en l'apartat Articles.

El dia 12 de maig de 2005 el Sr. Antoni Soler i Parellada, historiador i consoci del Centre va presentar la conferència "Dades sobre els Colom a l'Arxiu de Protocols de Sevilla". En un proper Butlletí editarem el contingut de la seva exposició.

Tribuna

Article del senyor F.S. Laso editat en el número únic de la publicació "Montevideo Colón; 12 de octubre de 1892"

Itàlia puede envanecerse de haber sido cuna del descubridor del Nuevo Mundo; si España, con razón se enorgullece de haber prohiado el pensamiento que bullia en la mente de Colón y por haber contribuido con los medios materiales que necesitaba para realizarlo, Salamanca puede gloriarse, con justicia, de que fueron sus hijos y los sabios de su renombrada Universidad, los que hicieron que los Reyes Católicos aceptaran la idea y patrocinasen la atrevida empresa del inmortal genovés.

Y si gloria y loor merecen aquellos sabios, gloria mayor, gloria eterna merece el ilustre Padre Diego de Deza, por cuya iniciativa se reunieron, y a cuyo talento y prudencia se debe, indudablemente, el que se llegara a patenrizar la posibilidad de llevar a cabo los planes de Colón y a destruir las

argucias de los partidarios de Talavera reunidos en Córdoba.

Cristóbal Colón lo dijo: "Al Padre Deza y a los dominicos del Convento de San Esteban de Salamanca se debe que España tenga las Indias" – "El que fué causa que sus Altezas hubiesen las Indias y que ya quedase en Castilla, que ya estaba yo camino para fuera" (Carta de Colón a su hijo Diego).

¡Y sin embargo, ha habido historiadores que han tildado de ignorantes, fanáticos y enemigos de Colón a los sabios de Salamanca, cuando a ellos se deba que se realizase el fausto descubrimiento!

Cierto que en la célebre ciudad jamás se ha creído en las fábulas inventadas por historiadores como Rosselly de Lorgues, Irwing y Prescott, admitidas por Cantú, Lafuente y otros, así como tampoco se ha dado crédito a la paparrucha tan conocida del huevo de Colón; pero también es cierto, que se han necesitado cuatro siglos para ser desmentidas esas falsedades históricas, y...¿cuantos hechos que hoy se tienen por verdaderos, resultarán igualmente falsos?

Como prueba de que en Salamanca se ha venerado con respeto siempre la memoria de Colón, recuerdo la tradición que allí se conserva y que muchas veces oí en mi juventud.

A unas tres leguas de la ciudad, existe la posesión llamada de Valcuevo, que en el siglo XV pertenecía a los frailes dominicos. Sobre una pequeña eminencia denominada desde aquella época *el Teso de Colón*, hay un monumento erigido a a memoria del almirante; tal ves es el primer monumento que se le ha levantado en el mundo. Consiste en una pirámide de granito terminada por un globo terráqueo. El pedestal tiene las

siguientes inscripciones: “A Cristóbal Colón, en memoria de las conferencias habidas en este sitio de Valcuevo, para el descubrimiento del Nuevo Mundo. – Mariano de Solís”. “A la Univeridad de Salamanca donó este monumento. – M. de S.”.

Pues bien, si preguntais a los labriegos de aquella granja y sus contornos, por qué se llama la eminencia tesa de Colón, y por qué se ha erigido en aquel paraje dicho monumento, os contestarán con la convicción más íntima: “aquí fué donde Colón se sentaba con el Padre Deza para demostrarle que yendo por allí (señalando al Occidente) se llegaría a América”.

Y no faltan algunos que aseguran con toda candidez que desde ese lesa ??? las deseadas Indas. Así lo oyeron decir a sus abuelos y éstos lo oirían referir a sus antecesores de igual modo. La tradición se ha perpetuado.

Como salmantino, me complazco en recordar desde este suelo americano, el nombre de la histórica ciudad que tuvo la honra de abrigar a Colón y ser la primera en que se emprendieron y aprobaron los planes del célebre almirante.

Articles

Humanisme i educació. La socialització dels infants a Barcelona de la segona meitat del segle XIV fins a Ferran II

per Teresa Vinyoles

1. ELS FONAMENTS DE L'EDUCACIÓ

1.1 Context cultural

- 1.2 La infància i la joventut
- 1.3 Els canals de socialització i l'educació no formal
- 1.4 Accés a la cultura escrita.

2. ESTRUCTURA DEL SISTEMA EDUCATIU

- 2.1 Nivell primari
- 2.2 Nivell secundari
- 2.3 La unificació de 1431
- 2.4 Formació professional
- 2.5 Ensenyament superior.

3. L'EDUCACIÓ DE LES NENES

- 3.1 Teoria i pràctica de l'educació femenina
- 3.2 La mestra Estefania Carròs

1. ELS FONAMENTS DE L'EDUCACIÓ

1.1 El context cultural

Parlarem d'educació. No només d'educació formal, sinó també de la socialització de les noves generacions, i de la transmissió de coneixements. Si bé l'alfabetització durant els darrers segles medievals es difon força entre els nois de la mà major i mitjana de la ciutat, la finalitat de la instrucció era sobretot pràctica: saber escriure una carta, portar els comptes, aprendre un ofici i les lletres necessàries per exercir-lo o les tècniques i sabers pel bon govern de la llar, depenent de les circumstàncies, estatus o gènere. La cultura humanista només arribà a una minoria. La majoria de la població jove, els nois dels estaments populars i gairebé totes les noies de la ciutat, eren il·lustrats i il·lustrades; rebien de la generació anterior els coneixements per mitjà de la transmissió oral i de la pràctica diària.

Durant el segle XIV es va passar d'una època de creixement a unes crisis intermitents que s'allargaren gairebé

durant tot el segle XV. Es produïren fams, pestes, guerres, bandositats i revoltes, fets que afectaren conductes i mentalitats.

Pel que fa al context cultural, a les darreries del segle XIV s'havia iniciat un aflorament cultural amb l'entrada de l'humanisme a la cort del rei Joan I. És l'època del millor prosista medieval en llengua catalana, Bernat Metge, que escrigué la primera obra pròpiament humanista de la Península, el *Somni*. També hi hagueren altres escriptors de tall més medieval, com Francesc Eiximenis, que sabé connectar amb els homes i les dones de la seva època, les seves obres foren conegudes, difoses i traduïdes durant el segle XV, traspassaren les fronteres i es seguïen publicant un segle després, mentre Bernat Metge fou un perfecte desconegut fins al segle XIX. L'anada d'Alfons el Magnànim a Nàpols feu que es produís a la cort napolitana una cultura de tipus humanista, si bé no va transcendir en profunditat a la cultura catalana.

La crisi del s XV va propiciar la davallada cultural, però com deia Vicens Vives de la decadència cultural no en tingueren la culpa ni els Trastàmara ni la posterior unió amb Castella, les arrels de la decadència es troben en el mateix cos social de Catalunya, en el desequilibri social, econòmic i polític. L'humanisme fou un moviment molt minoritari, no transcendiria en l'educació del poble. A Catalunya no hi hagué mecenatge, ni per part del rei ni de l'aristocràcia; la burgesia no es va preocupar de la transmissió cultural: els consellers de Barcelona es negaren tossudament a la creació d'uns Estudis Generals.

Els intel·lectuals es dedicaven a l'estudi en l'àmbit privat, tenien biblioteques ben fornides d'obres clàssiques. Sabem pels inventaris i pel testimoni d'Antoni Canals que algunes persones posseïen

força llibres, tenien un cert vernís cultural, però treballaren en la intimitat, no crearen escola, no educaren. Amb l'humanisme s'ensorrà la cultura i també la llengua, ja que la classe culta llegia en llatí i acabà escrivint en castellà. Com deia Jordi Rubió els intel·lectuals "s'incomunicuen amb el món autèntic, que viu i canta a l'entorn de llurs cambres d'estudi".

1.2 La infància i la joventut.

Al llarg del segle XIV i XV, cada cop trobem més documentació sobre infants. Les criatures treuen el seu rostre a la iconografia: hi ha preciosos nadons que reben el primer bany en confortables llars burgeses; el Nen Jesús és cada vegada un infant més real somrient, jugant, aprenent a caminar amb uns caminadors; també veiem infants del poble a coll o de la mà de llurs mares, com en els retaules de la Transfiguració i de l'Àngel Custodi de la Catedral de Barcelona. Les cançons de bressol que han quedat entre les nades populars dels darrers temps medievals, ens mostren que hi podia haver una gran tendresa pels infants, les mares de llavors, com les nostres àvies, cantaven a llurs fills: *La ball ball, ball balletes, toca manetes*.

De tota manera la realitat ens mostra sovint la duresa de la vida de la mainada medieval, el problema més greu, però no l'únic, era la gran mortaldat infantil, que augmentava en els anys de les fams i pestes, calculem la mortaldat de menors de 18 anys dels grups urbans més pobres en mes d'un 75%. Els qui sobreviuen, tenien de fet una infantesa molt curta; nens i nenes dels estaments populars treballaven des de ben petits; documentem contractes de serventes de cinc anys i d'aprenents de set. Moltes nenes de totes les classes socials eren col·locades en matrimoni entre els dotze i els divuit anys. Pels nois la joventut era

una mica més llarga, tot i que documentem casaments d'adolescents. També cal dir que l'evolució des d'unes formes de vida exclusivament agràries, a una societat més urbana, allargava els anys legals de joventut, mentre els *Usatges*, vigents a principis del segle XII, establien la majoria d'edat pels fills de cavallers als 20 anys i pels pagesos als 15, les *Constitucions* baixmedievales fixaven la majoria als 25 anys, llei feta a la mesura de la societat urbana.

Els joves no tenien presència pública, no tenien accés a cap càrrec; per exemple a la mort d'un arxiver municipal a Barcelona, de manera provisional el seu ajudant es va ocupar de l'arxiu, però no fou confirmat pels consellers degut a la seva joventut i elegiren un arxiver de més edat. En els nombrosos retaules que representen la infància de Jesús, molt poques vegades hi trobem l'escena del Nen ensenyant als Doctors.

1.3 Canals de socialització dels infants

És durant la infantesa quan s'aprèn a viure segons els canons d'una societat. Cada generació de nens medievals assimila els coneixements, les tècniques, les formes de comportar-se i de viure dels seus progenitors, les adequa a les pròpies circumstàncies i les transmet a la generació següent, en un fil conductor que, especialment a través de les mares, aporta llengua, costums i maneres de fer, d'una generació a l'altra.

La gran majoria dels laics medievals -la majoria dels homes i gairebé totes les dones-no sabien llegir ni escriure. Els infants no acostumaven a anar a l'escola, es socialitzaven en el sí de la família, la pròpia família o la de l'amo. Les mares s'ocupaven de la socialització dels fills en la seva primera infantesa, les filles rebien de llurs mares gairebé tot els que necessitaven per preparar-se per la vida.

Veiem com la mare és el més important vehicle de transmissió cultura en paraules de Vicent Ferrer: *Als tres anys la mere deu dir així amorant: mon fillet, veus ací raïmet, e panet e cireretes e figuetes... ara di l'Ave Maria. Pren-li les cametes així e agenolla-lo. Ara dir, mon fillet Ave Maria, és una preciosa lliçó de llengua de devoció, d'alimentació, d'amor.*

Els carrers i places esdevenien interessants escoles de relacions i comportaments. Les veïnes sortien a filar al carrer i allà parlaven, intercanviaven notícies i coneixements, i allà jugaven i es socialitzaven els infants. En podem veure una estampa en les declaracions de Francesca que parla com a testimoni en un procés sobre una baralla al carrer Comtal diu que *estava a la sua porta e filava, tinent l'esquena girada envers la carrera; e així estant oí brega prop casa d'ella testimoni, e de continent pres dos infants seus, e quatre d'altres, e mes-los dins casa sua per por que havia que no fossin dampnificats ab les pedres que si tiraven.* Hem de destacar com a tret característic anterior a l'escolarització que els nens i les nenes estaven submergits en el món dels adults. Es a dir no hi havia una divisió espacial per edats tant marcada com en altres etapes històriques.

Segons els predicadors, nens i nenes repetien els models imitant els rols imposats als sexes: *Nens i nenes juguen a compares i comares, les nenes es posen draps per simular l'embaràs*, els nens es feien petites ballestes i les nenes nines de draps o de fusta. En la seva primera infantesa els nens i les nenes jugarien junts, i encara més, els nens educats al costat de la mare imitarien els seus activitats, ho capta perfectament Isabel de Villena al parlar de la infància de Jesús, per exemple pensa que Jesús ajudaria a Maria a estendre la roba i tindria un teler de juguina.

L'altra font de transmissió cultural fou l'Església, tothom rebia certa educació religiosa per mitjà de les prèdiques i l'assistència als actes litúrgics. L'Església transmetia creences, valors morals i pautes de conducta.

1.4 L'accés a la cultura escrita

Accedien a la cultura escrita un nombre cada cop més gran de cavallers, burgesos, mercaders i fins els mestres d'alguns oficis, ja que a molts ciutadans, de cara als seus negocis, els hi era del tot imprescindible saber llegir, escriure i comptar. Es fa evident una major difusió de l'escriptura, hi ha un progressiu augment de signatures autògrafs, un major nombre de documents escrits pels laics, una ampliació de les temàtiques que s'escriuen en català i una major circulació de llibres. Trobem les primeres biblioteques privades, coincidint amb el moment en el qual la burgesia es comença a interessar per la lectura i s'escriuen llibres en *pla o romanç*.

Segons Eiximenis les autoritats civils s'havien d'ocupar de l'educació dels ciutadans: Han de pagar generosament els mestres i prohibir que cobrin als estudiants per evitar que algú, per causa de la pobresa, hagi d'abandonar els estudis. També els pares tenien el deure "polític" de que llurs fills aprenguessin de lletra. Aquesta apologia de la instrucció queda una mica retallada, ja que s'haurà d'anar en compte amb els errors i perills que contenien les arts liberals i la poesia, tot i això no condemna el seu estudi. Proposa l'alfabetització dels nois urbans de la mà major i mitjana, que no només haurien d'aprendre a llegir i escriure en català sinó que haurien de conèixer la gramàtica llatina *com sens això l'om sia quaiz badoch entre les gents del món*. També, teòricament, les filles dels burgesos haurien de saber llegir i

escriure, però només en català, no necessitaven aprofundir més en els coneixements, en canvi no creu que necessitin instrucció els pagesos. Evidentment no es compleix aquesta teoria, ja que l'ensenyament no acostumava a estar subvencionat dels del poder i aprendre de lletra, i sobretot ampliar els coneixements, costava força diners i no tothom podia accedir-hi.

El primer ensenyament sembla que es continua donant majoritàriament de forma privada. Alguns nens eren escolaritzats en petits centres privats, d'altres aprenien per mitjà de preceptors a les cases particulars, com era costum des d'antic; Aquesta és la via que documentem més vegades per l'aprenentatge de les lletres, ja que disposem d'un nombre important de contractes de treball i de rebuts de salaris de mestres; de tota manera això no ens assegura que fos al segle XV la manera més normal d'aprendre de lletra, ja que la quantitat de nens que estaven escolaritzats en escoles parroquials, municipals o privades escapa a la documentació. També hi havia nois que s'alfabetitzaven a casa d'un mestre a canvi de servei, per mitjà d'un contracte semblant als d'aprenentatge, el noi servia al mestre durant uns anys i aquest l'havia d'alimentar, vestir i ensenyar-li de lletra. Si bé no es complia la proposta del franciscà gironí, és cert que a les darreries del segle XIV i durant el segle XV alguns burgesos es preocupaven de que els seus fills rebessin una bona educació, demanaven en llurs testaments que fossin instruïts a les escoles, que es contractessin preceptors, que es comprassin els llibres necessaris perquè poguessin estudiar; algun mercader insistia en les seves cartes que els fills en la seva absència no deixessin d'anar a l'escola.

No és només entre les classes més benestant sinó també entre la menestralia

que es veu la necessitat d'instruir els nois. Josep Hernando documenta contractes de mestres per ensenyar de lletra a fills de diversos ciutadans, no només de notaris, mercaders, juristes i cirurgians, sinó també el fill d'algun menestral: tintorer, ferrer, agricultor, sastre, fuster, era alfabetitzat. Alguns ja pensaven que invertir en educació era profitós.

Fins i tot alguns nens procedents de l'hospici tenien possibilitats d'accedir a l'aprenentatge, disposem per Barcelona de 90 contractes del segle XV per aprendre oficis diversos, entre aquests aprenents al menys quinze tingueren accés a la cultura escrita. Un dels més afortunats fou Bernardó posat per aprendre de lletra a casa del propi mestre de l'Escola Major de Barcelona, l'administrador de l'hospital de la Santa Creu reconeix que *apren bé de lletra, e està ab lo dit Jordi Miquel qui és mestre de l'Escola Major, e així bé pot ser bo que lo mestre te en casa, e lo té així com si fos son fill*. Volem destacar que es reconeix explícitament que el bon tracte donat al deixeble afavoreix l'aprenentatge, sembla impossible que després d'una afirmació així feta a principis del segle XV, s'hagi continuat ensenyant a garrotades fins als nostres dies.

Una altra dada que ens permet veure que l'alfabetització s'incrementa, és la demanda de llibres. Fins l'aparició de la impremta els llibres foren molt cars. De tota manera trobem a moltes cases burgeses llibres diversos, especialment de caire religiós: Salmes Llibres d'Hores, Vida de Crist, Vides de sants; també llibres relacionats amb l'aprenentatge de la gramàtica que documenta a les llars barcelonines, nombre que augmenta amb els llibres impresos.

2. ESTRUCTURA DEL SISTEMA EDUCATIU

2.1 Nivell primari

El nivell primari comprenia l'ensenyament de la lectura, escriptura, a comptar, les bases de la doctrina cristiana i bons costums. Tenim poques dades sobre l'escolarització primària, la majoria de documents ens parlen de preceptors que ensenyaven a nivell particular; però els nens també podien anar a les escoles parroquials, municipals o privades, on s'ensenyava des de les beceroles. Qualsevol clergue o estudiant, o altres persones instruïdes podien exercir de mestres a les cases particulars o muntar una escola, sense cap permís.

La trajectòria d'un estudiant podia ser semblant a la de Guillem Oliver, fill del tresorer reial: Va cursar l'ensenyament primari a casa amb diversos professors particulars durant cinc anys, a partir de 1426, va aprendre a llegir i escriure, creiem que en català, primer amb un abecedari i després amb el Saltiri, és a dir els Salmes en català que era el llibre més utilitzat pel primer ensenyament, és de creure que el noi rebria també les primeres nocions de llatí. Després va començar els estudis secundaris a les escoles Majors de Barcelona, però continuava tenint un professor a casa per reforçar la gramàtica llatina. Diversos documents ens parlen de l'existència d'escoles, però no en sabem el funcionament. Un exemple interessant és el d'una escola, regida per Berenguer de Bellpuig, "mestre d'escolars", que es comprometia l'any 1397 a ensenyar de lletra a un noi, assegurant que en dos anys sabia les lletres suficients per poder llegir i escriure una carta; el mestre estava segur de l'eficàcia del seu mètode, ja que renunciava al salari si l'alumne, anant a l'escola, no era alfabetitzat en dos anys.

Alguns documents ens porten a pensar que l'ensenyament particular seria més habitual entre els nois de les classes més privilegiades i a les escoles hi anirien més aviat els fills de menestrals, encara que no sempre és així. Alguns aprenents s'iniciaven en les lletres a la vegada que aprenien l'ofici amb el mestre artesà, evidentment el que aprenien era els rudiments necessaris per exercir una professió, que sovint feia imprescindible saber de lletra i un mínim de números.

2.2 Nivell secundari

El nivell secundari, que correspon a les escoles de gramàtica, lògica i arts lliberals, o Escoles Majors, es podia cursar a les escoles catedralícies i a les municipals. A aquestes escoles s'ensenyava bàsicament gramàtica llatina. El sistema d'aprenentatge consistia en la lectura i comentari d'obres llatines. Pel que fa a l'edat dels alumnes de les escoles de gramàtica, sabem que a les catedrals hi havia dos grups d'escolans els qui tenien entre 10 a 15 anys i els que en tenien entre 15 i 20. Tenim exemples concrets de nois que reben llibres per estudiar gramàtica als catorze anys. Els llibres que s'utilitzaven eren semblants a diversos països d'Europa, el més usat a les nostres escoles era el *Doctrinal*, (*Doctrinale puerorum* d'Alexandre de Villedieu).

Les primeres escoles de gramàtica depenien de l'Església, eren les escoles catedralícies. En principi només es crea necessari que s'iniciés en la llengua llatina l'estament eclesiàstic; la teologia i el dret canònic eren les principals fites dels seus interessos intel·lectuals. Durant el segle XIII tingué lloc un procés de secularització i també una certa divulgació del saber com a conseqüència del poder ascendent de la burgesia. A Barcelona des de finals del segle XIII hi hagué ensenyament secundari que depenia de la ciutat. La intervenció

municipal generalment no fou ben acceptada per l'Església, la lluita per la secularització de l'ensenyament provocà tensions considerables, tensions que documentem a Girona i Tarragona. A Barcelona, com veurem després, el conflicte es tancà al segle XV amb la fusió de totes les escoles secundàries.

Mentre, continuaren existint l'escola municipal i la catedralícia i a més la demanda creixent d'instrucció feu aparèixer a finals del segle XIII escoles privades; l'any 1330 en funcionaven tres que eren força concorregudes, el que ens demostra que hi havia llibertat real d'ensenyament, tot i que l'Església es va oposar a aquesta llibertat. Després el nombre d'escoles cresqué, si bé sovint no sabem quin grau d'ensenyament s'impartien. Fou en bona part la demanda dels ciutadans interessats en aprendre les pràctiques mercantils la que promogué nous centres d'ensenyament on predomina la cultura laica sobre l'eclesiàstica; molts aprenien al menys a llegir i escriure en català i a comptar per portar els seus negocis, però també s'interessaren per aprendre llatí, com a llengua internacional, que els hi permetria comunicar-se amb gent instruïda de tot el món. A les Escoles secundàries es pagava al mestre i el dret del "Senyor de les escoles Majors" els nois hi podien estar interns, podria costar tot plegat entre 60 i 70 sous anuals. A més hi havia el cost dels llibres, que eren cars.

2.3 La unificació de 1431

El dia 27 d'octubre de 1431 el pregoner feia saber per ordre del veguer de Barcelona, i segons deliberació dels consellers, que *com d'algun temps ençà l'estudi qui antigament solia ésser en la dita ciutat de les arts liberals sia devengut quax a no res... per çò los consellers e prohombres de a la dita ciutat volents retornar a redreçar lo dit estudi de les dites arts liberals, les quals*

són principi e entrada de totes altres ciències... Ordonaren que d'aquí avant totes les dites escoles... sien reduïdes e tornades a una sola.

La única institució escolar reconeguda era l'antiga que en deien d'Escoles Majors, totes les altres foren clausurades. Segons les autoritats, les causes de la degradació de l'ensenyament de les d'arts liberals, eren la multiplicació d'escoles que s'havien fundat a la ciutat i la insuficiència dels mestres que hi ensenyaven. Segurament això ens hauria de fer reflexionar: que hi hagi molta oferta no garanteix la qualitat de l'ensenyament i aquesta qualitat depèn sobretot dels educadors. Les Escoles Majors quedaren sota la direcció de l'anomenat *Mestre de l'accent* que estava obligat a tenir *bons i suficients mestres i llegendors*, els quals havien de ser examinats públicament per un tribunal elegit pel bisbe, el capítol de la seu i els consellers de la ciutat, aquests mestres podien ser substituïts per altres de millors. Cada any havia de contractar *cambrers*, que també passaven un examen, cada un dels cambrers tenia un reduït nombre d'escolars als qui repetien les lliçons. També s'estableix un horari i el salari màxim que es pot cobrar als pares per ensenyar a llurs fills. L'escola estava al carrer Ripoll.

La pugna entre l'església i el municipi per l'ensenyament s'havia acabat amb una fusió, penso que amb una certa preeminència del bisbe sobre el consell municipal en afers educatius. L'incompliment de les ordenacions establia penes pecuniàries, presó si no es podien pagar, i l'excomunió dels infractors.

A tall d'anècdota tenim una imatge viva, segurament no massa positiva, sobre uns mestres del segle XV, que ens ofereix

un procés de l'arxiu diocesà. Arrel de la unificació forçada de les escoles l'any 1431, dos socis que havien fundat una escola al carrer Montcada hagueren de tancar-la, el fet va produir tensions entre ells i es van barallar de forma violenta i pública davant els deixebles. Un dels mestres, Bartomeu Juncadella, va ser empresonat a la presó del bisbe, en la seva defensa intervenen testimonis que parlen dels fets i del seu soci Jaume Serra. Segons un estudiant de gramàtica que havia estat alumne de la seva escola i que havia sentit lliçons dels dos, quan van tancar l'escola, per repartir els diners els mestres van barallar i s'haguessin pegat si dos frares de predicadors no els haguessin separat; llavors Bartomeu es va amagar i Jaume Serra anava armat a les Escoles Majors, on es mudà quan totes les escoles foren unides, i anava amb quatre o més homes que l'acompanyaven, perquè temia a Bartomeu Juncadella: hi hagueren baralles, armes, amenaces, desafiaments, bandositats, en presència d'alguns estudiants. Finalment en Juncadella fou empresonat. L'exemple d'aquests mestres no era edificant i ens apropa a l'ambient de l'època, violent sens dubte. A més en el procés també surt a rel·luir la vida privada dels dos mestres. En Serra s'havia casat amb una lliberta, en Juncadella havia donat paraula de matrimoni a una dona de reputació dubtosa, no la va complir, i ara des que era empresonat anava vestit de llarg, és a dir de clergue, abans no. La vida privada d'aquests mestres si bé crec que respon a un ambient força generalitzat, ens sorprèn; certament la història no ens deixarà mai de sorprendre.

2.4 Formació professional

Els primers contractes d'aprenentatge conservats són de mitjans del segle XIII, quan les necessitats de la societat urbana feren que es regulés un mestratge que establia un compromís entre el mestre i

l'aprenent, amb intervenció de pares o tutors. Aquesta formació tenia un abast social ampli, incorporava joves dels estaments populars urbans i camperols vinguts a la ciutat, sense oblidar que hi havia una important transmissió de pares a fills que continuaven el negoci familiar. La duració de l'aprenentatge estava regulat pels gremis i variava segons els oficis. Normalment l'aprenentatge no comportava una instrucció prèvia, els nois i les noies aprenien a l'obra de manera pràctica, no preveia l'escolarització del deixeble, sinó que aquest anava a viure a casa de l'amo o la mestressa i el servia a l'obra mentre aprenia l'ofici.

Durant el segle XV l'organització gremial afecte l'ensenyament dels oficis i l'estament dels aprenents. Els gremis es converteixen en un instrument al servei dels mestres dels diferents oficis. Els contractes primerencs consideraven els drets de l'individu, i no els de la corporació, però l'organització gremial afectà l'ensenyament dels oficis i les normes l'aprenentatge es tornaren més rígides. Pels contractes que s'han conservat del segle XV veiem que la majoria corresponen a nois, un 73% vinguts del camp, en canvi en prou feines trobem contractes d'aprenentes, les nenes eren posades com a serventes. Hi hagué doncs una regressió de la presència de les noies a la formació professional. la majoria de gremis els hi prohibeixen el dret a examen per adquirir el grau de mestressa. També es restringeix l'entrada de lliberts i conversos a les corporacions gremials.

La formació professional es continuava fent a casa de l'amo en règim d'estada i servei. Trobem diversos contractes per aprendre un ofici i de lletra a la vegada, especialment entre apotecaris, cirurgians, notaris, paraires. La duració de l'aprenentatge estava perfectament regulat pels gremis: tres anys pels

paraires, abaixadors, blanquers, coralers, cotoners; tres i mig pels mestres de cases; quatre pels sabaters, sastres, giponers, cinters, tintorers, batifillers, fusters; els argenters exigien sis anys d'aprenentatge i els apotecaris vuit anys.

Els aprenents no acostumaven a cobrar cap salari, de vegades eren gratificats amb un vestit o una petita quantitat; feien de servents de l'amo i quedaven sota la seva autoritat, mentre es preparen per exercir un ofici. Tampoc és normal que el mestre cobrés per ensenyar un ofici, tot i que es trobem alguns casos excepcionals.

2.5 L'ensenyament superior

Jaume II el 1300 va atorgar el privilegi de l'Estudi General a Lleida, de forma exclusiva per tots els estats de la Corona. Tot i el privilegi de Lleida, a Barcelona s'impartien lliçons de gramàtica, arts lliberals, filosofia, ambdós drets i medicina; segons fan constar els consellers l'any 1346 el costum d'impartir aquests estudis a Barcelona era tant antic que ningú no podia recordar-ne els orígens, per la qual cosa el privilegi de l'Estudi de Lleida no podia invalidar la llibertat consuetudinària d'ensenyar que tenia Barcelona, s'impartien doncs certes matèries que correspondrien a l'ensenyament superior, però no es pot considerar que hi hagués un Estudi General o Universitat ja que no tenia el privilegi, ni els estatuts, ni els permisos necessaris.

La política universitària dels consellers de Barcelona fou contradictòria i negativa. Un primer intent de les autoritats municipals per obtenir el permís per fundar un Estudi General va anar encaminat a que s'hi trasllades el de Lleida, això es veuria frustrat per Pere el Cerimoniós l'any 1377 que demana al papa que no atorgui el permís, ja que aniria en perjudici de l'Estudi de Lleida,

ciutat que estava al mig del seus dominis; segons el rei Barcelona ja tenia molts privilegis. Després, la ciutat de Barcelona s'oposà obstinadament a la creació de l'Estudi General que projectava el rei Martí l'any 1398 ja que els consellers *creien més en els perills i escàndols que podrien resultar-ne, que no pas el profit i els honors*. En temps d'Alfons el Magnànim s'inicià una política universitària propiciada pel municipi, Barcelona obtingué un permís reial per fundar la universitat l'any 1450 amb les mateixes atribucions que la de Lleida; l'Estudi barceloní aconseguí també del papa butlla amb els mateixos drets que el de Tolosa; però es desaprovà de nou l'avinentesa de crear uns estudis superiors. En temps de Ferran el Catòlic hi hagué un nou intent d'impulsar l'Estudi General, però els consellers veien amb recel les iniciatives en aquest sentit. De fet l'Estudi General a Barcelona no va arrelar fins al regnat de Carles I; l'any 1536 es posava la primera pedra a l'edifici de la Rambla.

3. L'EDUCACIÓ DE LES NENES

3.1 Teoria i pràctica de l'educació femenina

L'educació de la majoria de nenes medievals es limitava a la socialització en el si de la família i als sermons i consells de l'església. De fet calia transmetre unes tècniques i uns coneixements, unes creences, unes normes de comportament i uns valors que havien de servir a les noves generacions de dones per enfrontar-se amb la vida, i s'havien de marcar des de la infantesa la separació de rols entre els gèneres.

Un text especialment interessant sobre l'educació de les noies és la obra de Francesc Eiximenis *Lo libre de les dones*, traduïda a varies llengües i molt difosa durant els segles XV i XVI. Al llarg del

segle XVI va proliferar la literatura sobre educació femenina, escrita pels principals moralistes del renaixement amb idees no massa diferents; però això és més tardà a l'època que ens ocupa.

El franciscà gironí proposava per a elles una educació religiosa i moral basada en el temor i la vigilància: els pares per fomentar el temor mai no havien d'acaronar ni mimar les filles, aconsellava que mai no els hi facin bona cara. S'havia d'ensenyar a les nenes a callar; la vergonya era una actitud recomanable: *que no alcin els ulls de terra, no cridin no riguin no estiguin a la finestra*, deia el franciscà. També s'havia d'instruït a les noies en una sèrie de tècniques manuals, amb la finalitat de que estiguessin sempre ocupades. Per als nens de les classes privilegiades Eiximenis proposava un programa educatiu en el qual l'oci hi era present; però negava a les nenes de tots els grups socials qualsevol possibilitat de lleure. Elles havien d'aprendre a filar, cosir, brodar.

Un programa educatiu tant dur no es portava a terme, moltes mares mimaven les seves filles, els hi ensenyaven a filar, però també a elaborar i utilitzar cosmètics i perfums, a cantar i a ballar; les portaven a missa i a escoltar sermons, però també a festes i convits. De fet escapen sovint de la documentació gran part de les transmissions que les nenes rebien al llarg de la seva infantesa i adolescència per part de les dones de la generació anterior, mares, àvies, mestresses, mestres. Sabem, perquè ho diuen els moralistes, que les mares aconsellaven llurs filles sobre la cura i la bellesa del cos i fins les iniciaven a una certa coqueteria.

Amb la finalitat d'evitar l'ociositat Eiximenis recomanava que també s'ensenyés a llegir a les nenes, si be s'haurien de triar molt bé les seves lectures, evidentment Eiximenis es referia

a l'educació de les nenes de les classes benestants. Pel que fa a la conveniència de l'ensenyança de les lletres a les nenes, hi ha diversitat d'opinions, mentre alguns com Eiximenis ho creien convenient, amb certes restriccions, d'altres ho desaconsellaven del tot. De fet no trobem escoles per a nenes Barcelona, tret dels noviciats de convents i monestirs que preparaven les futures monges i potser també a alguna altra noia, si bé no en tenim evidències.

Pensem doncs que no es va creure convenient educar les noies d'una forma reglada; de manera que quan es va instruir alguna noia es feu en la privacitat i generalment amb una preparació per la lectura molt precària pel que fa a l'escriptura i en altres coneixements que rebien els nens del seu entorn, molts dels quals ja estaven escolaritzats o educats per un preceptor.

El recel vers la dona amb la ploma i el tinter es patent en els autors de les darreries del segle XV, com ho demostra Jaume Roig. De tota manera trobem força dones de la noblesa i de la burgesia que sabien llegir i escriure: hi havia dones que compraven, rebien i intercanviaven llibres i que tenien a casa seva petites biblioteques; algunes intervenien directament en els negocis familiars i portaven personalment els llibres de comptabilitat; trobem cartes privades escrites per dones, si bé sovint amb lletra força irregular i maldestra que denota poca pràctica. No hem trobat escoles per nenes Barcelona durant el segle XV, ni contractes de preceptors per ensenyar a nenes.

Podem remarcar el gran interès que tenia la reina d'Aragó, Maria de Castella esposa d'Alfons el Magnànim, per l'educació de les noies de casa seva, així va encarregar a Isabel Escribà, a qui podem definir com a mestra, l'educació d'una nena, li havia d'ensenyar a filar,

cosir, bones costums i també de lletra; Isabel era, l'any 1420, una dona lletrada i preparada per ensenyar a les nenes. Podem afirmar també que durant el segle XV unes beguines tingueren ocasió d'ensenyar a llegir a alguna nena de l'hospici de Barcelona, fet molt excepcional.

Entre la documentació de l'Hospital de Barcelona hem trobat 137 contractes de nenes del segle XV, només vuit tenen accés a una professió, les altres s'iniciaren en les tasques de la llar treballant en el servei domèstic. La discriminació que patien les nenes en aquest aspecte la trobem palesa en dos contractes signats l'any 1428 per una dona de l'alta burgesia barcelonina, la dama va agafar dos infants de l'hospital, un nen i una nena, ambdós de vuit anys, que serien mantinguts a la casa per un espai de deu anys, es comprometia a ensenyar de lletra al nen, mentre la nena li faria de serventa.

Cap els vols del 1500 comencem a trobar algun indici més concret sobre l'educació de les nenes. Per aquelles dates apareix alguna dona que es dedica a educar noies, com ara mallorquina Elisabet Cifre que fundà una escola a Palma de Mallorca al 1510, "Casa de la Criança" on s'educava a nenes dels 4 als 13 anys. A Barcelona hem documentat una mestra amb idees força interessants.

3.2 La mestra Estefania Carròs

Estefania Carròs (c 1455- 1511) era filla de Brianda de Mur y de Nicolau Carròs i de Arborea, que fou virrei de Sardenya entre 1461 y 1478. Va passar la seva infantesa i adolescència a terres de la Corona d'Aragó, propera a la cort itinerant, ja que la seva tia Isabel de Mur era dona de confiança de Juana Enríquez i va tenir al seu càrrec la cura de la infanta Joana, germana del rei Catòlic, va criar també la seva neboda, ja que la mare es traslladà a Sardenya.

Estefania no es va casar, no és massa freqüent trobar citades dones solteres a la documentació del segle XV. Es va instal·lar a Barcelona, a la casa que tenia el seu pare a la plaça Santa Anna, allà va viure gran part de la seva vida dedicada a l'educació de les alumnes que vivien amb ella.

La persona amb qui més va confiar durant els darrers anys de la seva vida fou Joana de Aragó, filla natural de Joana Nicolau i de Fernando el Catòlic, a la que deixà com, a principal executora del seu testament des 1501r; mantenia en els testaments i codicils següents les deixes i la confiança vers ella, li encomanava alguna de les deixebles i serventes. Joana havia nascut a Tàrraga l'any 1469, a l'època que s'ultimaven els acords per la boda del seu pare, que tenia 16 anys, amb Isabel de Castella. Com altres filles naturals de Ferran, fou reconeguda. Joana hauria estat una de les primeres alumnes d'Estefania, es portaven quinze anys. Podrien respondre a aquest magisteri els pagaments que feu el rei a favor d'Estefania. Ens referma en aquest hipòtesi l'estreta relació entre ambdues dones i el fet de que Estefania es va dedicar a educar altres noies de la noblesa i la burgesia. Finalment el dia abans de morir, el 15 de març de 1511, va haver de dictar un nou codicil, ja que la seva amiga i deixeble Joana d'Aragó havia mort.

Estefania, citava en el seu testament de 1507, a sis alumnes a les que criava a casa seva, els hi feia llegats i recomanacions. Abans n'havia tingut d'altres que havien entrat ja en el món dels adults i d'altres que havien mort. Estefania Carròs es va dedicar durant mes de vint anys a l'educació de noies que li eren encomanades per llurs famílies. No disposem d'un ideari ni d'un programa concret; però en el seu testament hi trobem disposicions que

ens il·lustren sobre el tema, a l'inventari dels seus béns hi ha objectes que ens donen certes informacions al respecte.

Deduïm que en la formació de les seves alumnes hi tindria un paper important l'educació religiosa, a casa seva hi havia nombroses imatges, rosaris i llibres de pietat; però en paraules de la pròpia Estefania la seva principal "devoció i obligació" eren els hospitals, és a dir que la seva religiositat estava lligada a un compromís social. Les seves alumnes aprenien a llegir i creiem que també a escriure, la mestre era una dona lletrada i disposava d'una biblioteca en que hi havia manuscrits i també obres impreses. Els llibres que es citen a l'inventari eren sobretot de temàtica religiosa: diversos llibres d'hores i salteris, el salteri es feia servir per aprendre a llegir. El notari que feu l'inventari va descriure minuciosament les joies i els mobles, però pel que fa als llibres només ens descriu els que tenien cert valor econòmic per la luxosa enquadernació o presentació: un *Salteri* escrit en pergamí amb dues tanques d'argent daurat; una *Biblia* en vulgar, escrita sobre pergamí. Tenia també un *Breviari*, un *Pontifical*, les *Etimologies* de Sant Isidor, i la *Historia dels corporals de Daroca*. Alguns dels llibres e diu que es veuen usats, el que ens fa pensar en un us continuat potser per ensenyar a llegir a les alumnes.

Els altres llibres malauradament no tenien gaire valor econòmic i passa de descriure'ls. Cita *quatre llibres d'estampa, de obres en vulgar, de poc valor*, es a dir quatre incunables escrits possiblement en català. Més frustrant és la següent cita: *setze llibres vells de pergamí, de poc valor, i mal escrits, de medicina i altres coses*; potser eren escrits de mà de la pròpia Estefania per preparar a les noies ens els rudiments de medicina casolana que tota dona havia

de tenir, i que rebia normalment per tradició oral. Els coneixements d'aquest tipus queden reflectits en les cartes d'Estefania de Requesens a la seva mare Hipòlita de Liori, que era precisament neboda segona d'Estefania Carròs i actuà com a marmessora seva.

A la casa de Estefania Carròs, junt als llibres hi trobem madeixes de filatura. Ensenyar a filar i cosir formava part de l'educació necessària a totes les dones. Algunes de les peces de roba es diu que eren de tela de casa, suposem que filada o teixida a casa seva per ella i les seves alumnes. Molt més rar ens ha semblat trobar-hi una banya d'unicorn, animal fantàstic que segons les creences medievals només podia ser capturat per una verge ¿Aquest curiós y valuós objecte formaria part, com a símbol, de l'educació moral que impartia?

Pel que fa al seu ideari, parla sovint d'obligació, de devoció i sobretot de llibertat. Exposarem aquest darrer concepte, molt repetit en el seu text, amb l'exemple concret de les disposicions vers una de les alumnes: Aldonça de So, era filla natural del noble Joan de So i d'una dona de Barcelona anomenada Ursula Mateua, el pare morí l'any 1493, deixant a Aldonça un dot que rebria quan es casés, sempre que ho fes amb voluntat d'Estefania Carròs, que rebia una quantitat que seria per mantenir-la i educar-la a casa seva.

Estefania Carròs, en el seu testament, disposava que Aldonça *pugui casar-se a sa llibertat, i que aquella obligació no la pugui perjudicar en béns ni en altra cosa, com aquesta sia nostra voluntat*. La llibertat i la voluntat eren fonamentals per Estefania; però havia de ser una llibertat responsable. Pregava a Aldonça que quan elegís marit tingués en compte qui era el seu pare i la criança que ella li havia donat. De

manera que es definia com a mestra, es recolzava en el seu magisteri per recordar a la seva alumna que emprés correctament la seva llibertat. La relació cordial amb ella es desprèn del codicil, fet poc abans de morir, la mestra augmentava el llegat que feia a Aldonça en el testament, pels serveis que li havia fet i pel bon amor.

Això es una mica anterior a la irrupció de la literatura moralitzant dels humanistes: Lluís Vives, Antonio de Guevara o Fray Luis de León, que recomanaven l'obediència i la submissió. Els aires que respiren els textos d'Estefania Carròs s'havien esvaït.

CONCLUSIONS

L'alfabetització durant els darrers segles medievals es difon entre els nois de la mà major i mitjana de la ciutat de manera progressiva, com més avancem en el temps més nois accedeixen a la cultura escrita; però el grau de coneixement de les persones lletrades era molt divers: alguns sabien firmar, d'altres eren capaços de llegir i escriure una carta, la majoria només podien mal confegir una nota, els mercaders portaven els llibres de comptes; trobem eclesiàstics, alts funcionaris, metges i advocats que tenien una bona preparació intel·lectual, atès els llibres que llegien. De tota manera, la majoria de la població jove, els nois dels estaments populars i gairebé totes les noies de la ciutat, eren il·letrats i il·letrades. La majoria dels nens i sobretot les nenes rebien de la generació anterior els coneixements per mitjà de la pràctica diària. Les dones no rebien una educació reglada, com es veu per la lletra de les que ens han deixat documents escrits, evidentment mai no havien fet cal·ligrafia; però en canvi havien après de llurs mares o mestresses una quantitat impensable de coneixements útils. Vers el 1500

documentem alguna dona que podem anomenar mestra de noies.

La finalitat de la instrucció era sobretot pràctica: saber escriure una carta, aprendre un ofici i les lletres necessàries per exercir-lo. Al s. XV els gremis es tancaren molt, els mestres artesans es preocuparen de mantenir el monopoli i d'agrupar-se en torn a uns actes de devoció, però en els estatuts gremials no es parla de la formació dels aprenents.

Pel que fa als que tenien accés a la cultura escrita, no estava regulat l'ensenyament primari, continuava essent majoritàriament particular, tot i que cada cop documentem més escoles, ja que cada vegada els ciutadans estaven més convençuts de la importància de que els seus fills sabessin llegir, escriure i comptar. Pel que fa a l'ensenyament secundari, les escoles de gramàtica, tot i l'aparent monopoli de la cultura escrita per part de l'Església, des de les darreries del segle XIII hi hagué a Barcelona diversitat de models escolars. A partir de 1431, el que podríem anomenar ensenyament mitjà, s'unificà sota un cert control del bisbe.

Per altra banda la cultura humanista només arribà a una minoria. Les universitats com a elements transmissors entre la cultura minoritària i la popular no arrelaren, com assenyala Vicens Vives *la burgesia no volgué tenir professors universitaris sinó mestre-tites que ensenyessin de llegir i conventuals que servessin l'ortodòxia en els convents; a més defugien de l'ambient estudiantil que consideraven ple de perills.*

BIBLIOGRAFIA

BAUCELLS, Josep, *L'estament dels aprenents dels segles XIII i XIV*. "Estudios y Documentos de los Archivos de Protocolos" 6 (Barcelona, 1978) pp.85-142.

BATLLE, Carme, *Las bibliotecas de los ciudadanos de Barcelona en el siglo*

XV. A "Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime" (Paris, 1981) pp. 15-34.

BATLLE, Carme VINYOLES, Teresa, *La culture des femmes en Catalogne au Moyen Age*. "La femme dans l'histoire et la société méridionales", Montpellier: Fédération historique du Langhuedoc Méditerranéen et du Roussillon, 1995, pp.129-150.

BONNASSIE, Pierre. *Organización del trabajo en Barcelona a finales del siglo XV*. Universidad de Barcelona, 1975.

Constitucions i altres drets de Catalunya. Barcelona: Base, 1973.

COLOMER, Eusebi, *L'humanisme als Països Catalans*. "Anuari de la Societat catalana de Filologia" 2 (1988).

EIXIMENIS, Francesc. *Dotzè llibre del Crestià*. Diputació de Girona, 1986.

EIXIMENIS, Francesc. *Lo llibre de les dones*. Universitat de Barcelona, 1981.

Les entrés dans la vie. Instructions et apprentissages. Nancy: Actes du XI Congrès de la société des historiens medievistes, 1982

FERRER, Vicent. *Sermons*. Barcelona: Barcino, 1932-1988.

GARIN, Eugenio, *La Educación en Europa 1400-1600*. Barcelona: Crítica, 1987.

HERNANDO, Josep, *L'ensenyament a Barcelona al segle XIV. Documents dels protocols nortarials*. "Arxiu de Textos catalans antics" 12 (Barcelona, 1993).

MADURELL, Josep M^a, *Las escuelas de la Seo de Barcelona*. "Hispania Sacra" 1, 1948, pp. 389-401.

RENEDO, Xavier, *Llegir i escriure a la tardor de l'Edat Mitjana*. "Actes del novè col·loqui internacional de Llengua i Literatura catalanes, 1991, pp. 209-222.

REQUESENS, Estefania. *Cartes íntimes d'una dama catalana del segle XV*. Barcelona, La Sal, 1987.

RUBIO I BALAGUER, Jordi. *De l'Edat Mitjana al Renaixement. Figures literàries de Catalunya i València*. Barcelona, Aymà, 1948.

TORRE, Antonio de la, RUBIO, Jordi. *Documentos para la historia de la Universidad de Barcelona. Preliminares (1289-1451)*. Universitat de Barcelona, 1971.

Usatges de Barcelona. Barcelona: Funació Noguera, 1984

VERGER, Jacques. *Educations médiévales. L'enfance, l'école, l'Eglise en Occident (VI-XVs)*. Paris: Institut National de la Recherche Pédagogique. Histoire de l'éducation n.50, 1991

VICENS VIVES, Jaume. *Els trastàsmares (segle XV)*. Barcelona. Ed. Vicens Vives, 1980.

VILLENA, Isabel de, *Protagonistes femenines a la "Vita Christi"*. Barcelona:

La Sal, 1987.

VINYOLES, Teresa. *Educació i socialització a Barcelona als darrer segles medievals*. "Barcelona, quaderns d'Història", n. 4, Ajuntament de Barcelona, 2000, pp.224-236.

VINYOLES, Teresa, COMAS, Mireia, *Estefania Carròs y las mujeres de su entorno* (en premsa).

L'intent de regicidi de Joan e Canyamars contra Ferran II

per Valentí Gual

Introducció

El propòsit de la conferència és enfocar un fet que ha merescut, en general, un tractament historiogràfic merament episòdic: l'intent de regicidi practicat per Joan de Canyamars en la persona del rei Ferran II. Es va produir el 7 de desembre de 1492, a Barcelona, capital d'un país profundament marcat per una paorosa i encara propera guerra civil. Per les ferides no cicatritzades d'un conflicte social entre senyors i pagesos de més d'un segle de recorregut i per les

lluïtes entre grups urbans (la Biga i la Busca) per controlar el Consell de Cent barceloní. Aquest marc històric ens ha de permetre contextualitzar un fet, el de l'atemptat, que ha conegut dues grans aproximacions coetànies (les cròniques de Carbonell i de Bernáldez), i que, en canvi, va passar massa i intencionadament de puntetes pels dietaris oficials de l'època. Segurament que mai no podrem saber si Joan de Canyamars tenia algú al darrere, o si l'inspirava algun mòbil que no fos la follia que li fou atribuïda ni una pretesa inspiració, diabòlica o divina. Entre d'altres motius, romandrem en la ignorància perquè tots els intents de trobar el procés judicial incoat han estat infructuosos. Dimoni -l'un, el regicida-, amb tocs de divinitat l'altre, -el Rei-, han passat molts anys i segurament hi havia massa interessos, massa pors i massa recels per arribar a cap conclusió que pugui defugir el terreny de les hipòtesis.

La visita reial

Els reis arribaren a Barcelona el 25 d'octubre de 1492, i feren l'entrada pel portal de Sant Antoni. La capital catalana, amb uns 35.000 habitants, feia onze anys que no era visitada pel rei Ferran. De fet, els Reis Catòlics van ser a Barcelona els anys 1479, 1480 i 1481, 1492 i 1493, 1495, 1503 i 1506 (Català, 1993, 205). Feia 12 anys, doncs, que no es presentaven al Cap i Casal. El bisbe de Girona, Berenguer de Pau, aprofità per representar Ferran com una encarnació divina. Belenguer ho recull i ofereix un mesurat resum valoratiu de l'esdeveniment que justifica la llarga citació textual (p.181-182):

"Ara bé, de Déu (...) solament n'hi ha un, i de sobte, el 7 de desembre de 1492, semblà que en un segon tot es torçava per a Ferran. Al migdia, el rei, quan baixava

del Tinell després d'impartir justícia, rebé una ganivetada al llarg del coll que estigué a punt d'arrossegar-lo a la mort, almenys durant la primera setmana després de l'atemptat. La commoció de la ciutat, l'agitació de la família reial, que es va debatre entre el dolor pel marit i el pare ferit i la por d'una autèntica conspiració de gran abast que arrenqués totes les arrels de la monarquia, els pensaments de fugir immediatament a bord de les galeres reials que hi havia ancorades al port, el manteniment, no obstant això, d'una tasca d'Estat a càrrec dels oficials reials que envoltaven l'egregi monarca..., tot s'empetití en un instant. El de menys ni tan sols era que es descobrís la més que probable realitat: el fet que l'intent d'homicidi solament semblava procedir d'un camperol, mig embogit, Joan Canyamàs, que ni en el turment parlà de cap conjura explícita, fos o no d'un presumpte radicalisme remença que se sentia perdedor després de la Sentència de Guadalupe. O almenys així ha passat a la història, tal vegada per l'interès de tothom, explicant-se que el regicida volia substituir el mateix rei (...). La monarquia havia abandonat la seva alegre joventut. I Ferran enfocaria més pausadament la seva política."

El marc històric

Les darreries del segle XV són una època conflictiva, marcada per les repercussions del llarg plet remença. Estimem essencial aquest element i, per aquest motiu, cal entretenir-s'hi. Sense necessitat d'entrar en detalls i de remuntar a les "primeres generacions revolucionàries" de finals del segle XIV, recordem que hi va haver dues grans rebel·lions pageses. La primera, iniciada pels pagesos de la Garrotxa i el Ripollès, va provocar l'esclat de la Guerra Civil Catalana (1462-1472). La segona, liderada pel sector radical i començada el 1483, fou liquidada militarment.

Avui és lloc comú entre la majoria d'historiadors acceptar que la Sentència Arbitral de Guadalupe, el 1486, no va crear un món de nous propietaris i, sobretot, que no va suprimir el règim feudal. Van ser molts els pagesos que no va poder pagar les redempcions i, per tant, un important sector remença va quedar al marge de les millores introduïdes per l'arbitratge reial.

No és estrany, doncs, que tinguem notícies sobre la continuïtat de la lluita entre pagesos i senyors, per bé que fins al moment no sigui possible d'establir una línia conductora entre episodis que es presenten inconnexos. Sales recorda com calgué esperar a mitjan dècada del 1490 (per tant, després de l'intent de magnicidi) perquè fos aixecada la prohibició als pagesos d'entrar a ciutats i viles closes. L'any 1500, el Dietari del Consell de Cent barceloní explica com "isqueren quaranta set pagesos davallats de la montanya" que alliberaren presos fets pel sotsveguer del Vallès. I ja a la segona dècada del segle XVI, són moltes les cases que resten abandonades a conseqüència de les "torbacions" (terme que fa referència a les guerres remences, les revoltes pageses dels segles XIV-XV), i hi ha llocs, com ara Castellgalí, que continuen buits, ja sigui per por de represàlies senyorials, d'exigències de prestacions endarrerides, ja sigui per evitar que el noble exigís "obra manobre" per a la reconstrucció del castell. Els fugitius no volen tornar i no es troba qui vulgui ser batlle.

No endebades, els cavallers i gentilhomes que apleguen petites senyories són gent que conserva coent record dels "sacramentals", "unions" i altres sometents llargs, populars, de l'època de les "torbacions". Si més no fins al 1508 es cobraven els talls punitius (al marge de la redempció facultativa dels mals usos), imposats el 1486. Del bienni 1507-1508

tenim notícies reiterades de prohibicions d'armes, d'aplec, de reunions de colles, de crits de "via fos". Cal tenir present que les "torbacions" del segle XIV havien començat amb l'extensió de sacramentals i sometents llargs, que fins i tot havien rebut autorització per intervenir en llocs baronials. Des de bon inici van ser odiosos al braç militar, que hi veia una amenaça a les pròpies prerrogatives i a l'estament (Sales, 69).

L'atemptat. Els fets

Són molts escasses, com hem avançat, les fonts contemporànies a l'esdeveniment. Jaume Vicens Vives tot just pot citar alguns comentaris marginals redactats per representants dels pagesos de remença que aquell 7 de desembre negociaven amb el rei determinats aspectes de l'aplicació de la Sentència Arbitral de Guadalupe.

El Dietari de l'antic Consell Barceloní hi dedica un curt paràgraf, i el de la Generalitat encara menys, i en un full solt enganxat entre folis. Segons el registre del Consell de Cent, aquell dia:

"Joan Canyamàs, pagès, bar e tra_dor malvat, ab ànimo diabòlich, passat migjorn quasi un quart d'ora, exint la magestat del senyor rey del seu palau qui és en la plaça del Rei (de Barcelona), en la sala del qual palau havia tenguda audiència, e essent devant la porta de la sglésia de dit palau, donà a la dita magestat un colp en lo coll ab una spasa, del qual isqué sanch." (Dietari, III, 94-95).

Al Dietari de la Generalitat llegim: "se seguí lo cas en la persona de la majestat del senyor rey, al qual Nostre Senyor Déu done longua vida". I l'anotació figura, insistim, en full a part (*Dietaris*, I, p. 273).

Altrament, disposem de dos excel·lents testimonis coetanis dels fets. La consulta de les informacions que ens ofereixen ens permetrà una visió prou completa d'allò que s'esdevingué entre el 7 i el 12 de desembre de 1492 en relació amb l'atemptat contra Ferran II. Una primera notícia prové de Pere Miquel Carbonell, a les *Cròniques d'Espanya*. En l'apèndix, hi apareix un document excepcional: la carta adreçada per l'arxiver a Bartomeu de Verí, regent de la Cancelleria Reial i amic personal de Carbonell, on detalla l'atemptat. Les segones dades, les proporciona el cronista castellà Andrés Bernáldez, testimoni ocular dels fets, a la *Historia de los Reyes Católicos don Fernando y doña Isabel*, publicada el 1513, quan Carbonell enllestia la redacció de les *Cròniques d'Espanya*.

Resulta que a les dotze del migdia del divendres 7 de desembre de 1492, el rei Ferran II "el Catòlic" va donar per acabada la llarga audiència pública que havia concedit per escoltar els precis i els greuges dels súbdits. En arribar al penúltim graó de les escales del Palau Reial, a la plaça del Rei de Barcelona, va interrompre el pas per parlar amb el tresorer.

Era el moment esperat per Joan de Canyamars, un pagès de 60 anys, participant en les guerres remences. En una plaça plena de gent, Canyamars es va acostar al rei. Ho havia estat observant tot, protegit per una capa. La mateixa peça de roba li va servir per amagar una espasa curta i ampla, amb la qual va pretendre decapitar el monarca. El rei estava d'esquena i no podia veure el pagès, però devia fer un moviment en el darrer instant que li va permetre salvar la vida, encara que fos per poc. Va anar del "fil de una aranya".

Així ho relata Carbonell:

"lo tra_dor e més que tra_dor mal punt nat, estant amagat dins la capella ho església que és al costat del palau reial, mirant la via de la plaça del Rey, e veent exir lo rey, no dubtà pas a pas (...) venir vers lo rey, qui devallava per les escales, davant los portals del palau y església, aportant lo malvat home fora la capa una tallant espasa tota nua, curta e ampla, que tallava com a rahor.

E quant lo rey hagué devallat lo segon grau, ell, com a tra_dor venint-li detràs, tragué la espasa nua que tenia dejús la capa, e donà ab aquella un colp entre cap e coll al rey, que si no fos per miracle de nostre senyor e la custòdia de la verge Maria (e lo rey aquell dia de divendres dejunava), lo cap de les espatles en un pich lo y haguera llevat. E nostre senyor volgué que lo colp vengué flach, per lo moviment de devallar del rey e per lo malvat que li tremolà lo braç, impedit per les espatlles de un altre."

Per la seva part, Bernáldez ens acosta, també, a la tragèdia. El cop fou amb "*un alfanje o espada, cortanchano, de fasta tres palmos*". El Rei dóna un pas en sentit contrari per anar a buscar la cavalcadura i per això l'impacte no fou mortal: "*si le diera antes que se mudara, partiérale por medio la cabeza hasta los hombros*". Així, "*alcanzolo con la punta de aquel muerón una cuchillada, desde encima de la cabeza por cerca de la oreja el pescuezo ayuso, fasta los hombros*".

Ferran es va posar la mà al coll, després va aixecar els braços per protegir-se d'un segon cop, i començà a cridar: "*Traición, traición*". Canyamars ja no va poder rematar la feina. Un cortesà s'hi interposà i dos mossos (segons Bernáldez, un dit Salcedo i l'altre un "trinchante" d'aquest, Ferrol), van agafar Canyamars del braç amb què sostenia l'espasa i l'apunyalaren tres vegades. El rei, llavors, "*dix en son castellà: "No lo matéis"*", segons Carbonell, i "*que no muera ese hombre*",

a parer de Bernáldez. L'arxiver comenta que Canyamars hauria estat "*fet cortés*" (fet a quarts, desmembrat) allí mateix si Ferran no hagués intervingut.

De fet, al regicida li hauria valgut més que haguessin acabat llavors. Mentrestant, el Rei era atès per tots els físics i cirurgians de la ciutat. Es temia per la seva vida, car havia arribat a perdre la consciència, i la ferida, profunda en alguns punts, "*havia pres una part del coll vers lo cap, e altra vers la orella, e no havia pres del mig, lla hon és la vena vital; que si poc hi hagués tocat*", Ferran hauria mort. Segons el cronista castellà, la reina digué "*hizolo Dios con tanta misericordia que parece que se midió el lugar por donde podía ser sin peligro, y salvó todas las cuerdas y el hueso de la nuca y todo lo peligroso*". Una ferida neta, que no afectava òrgans vitals.

Ferran es va recuperar (un mes després ja era de viatge a Montserrat) i pagà bé els metges perquè era ben segur que havia anat de poc. Segons Carbonell, "*e trobaren (els metges) que per aquella (nafra) no era perillós de morir. Mas era-li vengut a un fil de aranya la mort*". Bernáldez també recull la commoció derivada d'un possible desenllaç fatal, "*se llenó la corte de luto al difundirse el rumor de que el rey estaba para expirar y no llegaría al día siguiente*". La ferida fou cosida amb set punts, després que hagués estat sospesada la possibilitat de guarir-la amb "*aygües forts*".

Les noves s'estengueren per la ciutat. Segons Carbonell, "*mala e molt mala e marrida e trista jornada fóra estada per aquesta ciutat si fos mort lo rey, que no poguera fer menys que no fos avolotada per la commoció en què stava*". Del frustrat crim se'n parlà aviat i llargament també mar enllà:

"*l'attentato di Barcellona a re Ferdinando può essere ritenuto a ragione il fatto che più appassionò*

l'opinione pubblica anche italiana, eccezion fatta della conquista di Granada, l'impresa, quest'ultima, fra tutte le gloriose imprese della storia dei Re Cattolici, che maggiore eco ebbe fra i letterati anche d'Italia, ebbe eco maggiore perfino che il viaggio di Colombo. La notizia del fallimento dell'attentato provocò in Italia, soprattutto a Roma e a Napoli, molte manifestazioni di giubilo e svariati festeggiamenti lasciando anche un riflesso in letteratura" (Rossi, 59-60).

Els reialistes van témer que es tractés d'un complot i sortiren armats al carrer. Els contraris al rei patien per les represàlies. Els cortesans castellans pensaren que hi havia una conspiració en regla de tota la ciutat, i feren preparar les galeres per si havien de fugir.

Segons l'historiador vuitcentista Jaume d'Aguilar, el duc de Cardona, tip de les acusacions del duc d'Alburquerque i de la reina Isabel, els digué: "*Si acá los orats pegen e fereixen al rey, allá, en Castella, ho fan los savis*".

L'interrogatori a Canyamars passava, en primer terme, per escatir la nacionalitat. Diu Bernáldez: "*el traidor dañado pareció ser catalán*". Immediatament després, fou considerat boig: "*confesó que había envidiado al Rey por sus buenas venturas; y confesó que el diablo le decía cada día a las orejas: "Mata a este rey, y tu serás rey, que este te tiene lo tuyo por fuerza"*". No tothom hi coincideix, car, segons Carbonell, a la casa on el magnicida s'havia hostatjat deien que "*may han conegut que fos foll, ans parlava ab bon seny*". Finalment, segons la reina Isabel, Joan de Canyamars morí en pau d'esperit:

"sabía que había de morir y no quería en manera del mundo confesarse, y era tanta la enemiga que todos le tenían que naide lo quería procurar ni traer

confesor, antes decían que perdiese la ánima y el cuerpo todo junto, hasta que yo mandé que fuesen a él unos frailes y le trajesen a que se confesase, y con mucho trabajo lo trajeron a ello (...) conoció que era mal hecho lo que había hecho y que le parecía que despertaba de un sueño, que no había estado en sí, y así lo dijo siempre después al confesor, y que le pidiese perdón al Rey y a mí, y a la muerte dijo esto mesmo" (Sesma, 139).

El càstig

El càstig fou exemplar i seguí els models de l'època, tot i tenir la cruesa i la magnitud derivades d'un regicidi. Segons Carbonell, el 12 de desembre, Joan de Canyamars fou extret de la presó; el van despullar, el van portar a la plaça del Rei, el van enfilar dalt d'un "*castell de fusta*", estirat per un carro, i el van lligar a un pal "*com si'l deguessen crucificar*". Començà el recorregut. Primer, a la mateixa plaça del Rei, i de viu en viu, "*li fo levat un puny e un tros del braç*". Llavors fou conduït pels carrers de la processó de Corpus, "*e aquí en un carrer feren aturar lo castell, e llevaren-li un ull; y en l'altre carrer, l'altre ull e l'altre puny; e anant en l'altre carrer, levaren-li l'altre bras; e après en los altres carrers, axí anant, lo desmembraren, levant-li adés un membre, adés altre, fins a traure-li lo cervell*". Fora de la ciutat pel Portal Nou, el van lapidar i ho cremaren tot.

A parer de Bernáldez, la justícia de la ciutat de Barcelona, condemnà Canyamars a "*muy cruelísima muerte*". Primer, li llevaren la mà amb què havia empunyat l'espasa, li arrancaren un pit amb tenalles de ferro roent, li van treure un ull, li tallaren l'altra mà, després l'altre ull, i l'altre pit, i el nas, i els peus, i quan estava desmembrat li van treure el cor per l'esquena. Segons Carbonell, el darrer en ser extret fou el cervell. El feren sortir de la ciutat pel Portal Nou, i l'apedregaren i

cremaren el castell de fusta on estava lligat, "e aventaron la ceniza al viento". "Era cosa de pietat", afirma Carbonell.

Les *Rúbriques de Bruniquer* ho acaben de confirmar, usant com a font un llibre antic d'un particular:

"el posaren en un carretó amarrat en un pal, y a la Plassa del blat vella li fou levat lo un puny y al Born laltre, y aquí morí. A la Plassa de Sant Jaume li levaren lo nas, un ull y una cama, y a la Plassa nova una cuxa. A la Plassa de Santa Ana la altre cama y cuxa, y après lo portaren per lo carrer de Sant Pere, la Volta al Portal nou, y per lo camí lo squartararen, fora.l Portal Nou fo més foc al carretó, y tot fou cremat".

S'havia acomplert, així, l'acord pres pel Consell Reial, el Consell de Cent i els lletrats consultats "que se fiziese justícia deste traydor, penándolo en todos los miembros con que erró (...). E así aquel traydor fizo el fin que merecía". A més, "la gente toda deseava aver venganza dél, que fue maravilla poderlo defender en saliendo de la cárcel non le hiziesen pedaços". Mentre, el Rei "está bueno (...) se asienta en la cama e entran a ver a su alteza muchos de la corte e de la çibdad" (Fernández, Ostos, Pardo, 255).

Joan, de Canyamars

"Unos decían: "Francés es el traidor"; otros decían: "Navarro es el traidor"; otros decían: "No es sino castellano"; otros decían "Catalán es el traidor" (...) que maravilla fue no perderse la ciudad, según que se decían las naciones". Així ho deixà escrit Bernáldez. No sospitaren de jueus, ni de conversos, ni de musulmans, ni de valencians ni aragonesos. De tota manera, Carreras Candi dóna marge d'acció a una conspiració jueva i refereix l'arribada de la Inquisició castellana el 1487, amb

l'oposició de les institucions del regne, i l'expulsió dels jueus de la Península el 1492.

Carbonell elimina els dubtes: l'agressor resulta ser un "home de nostra nació, appellat Juan Canyamàs, de Canyamàs, qui és loch en Vallès, prop lo castell de la Roca, pagès de remença". I Fernand Álvarez, per manament de la Reina, afegeix: "un labrador villano del un aldea, quatro leguas de aquí, el qual es a temporadas loco y fuera de seso y quando le venía alteración era con mucha furia" (Fernández, Ostos, Pardo, 254).

El lloc de Canyamars pertanyia a la vegueria de Barcelona i, juntament amb Dosrius, comptava amb 30 focs l'any 1497. És al Maresme, a la ratlla amb el Vallès, i per això Carbonell indica que era del Vallès. En el fogatge de 1497, a Dosrius i Canyamars hi apareix "en Canyamàs", com a integrant d'un dels 30 focs del conjunt (Iglésies, 175).

L'indret havia passat a ser carrer de Barcelona el 1485, just el mateix any que els remences de Pere Joan Sala havien estat esclafats ben a prop, a Llerona. La institució del carreratge consistia a atribuir a una població la condició de "carrer" o membre d'una altra, cosa que implicava la comunicació a la primera dels privilegis, immunitats i exempcions de la segona, la qual adquiria el paper de protectora i patrona del carrer, sense que per això aquest deixés de tenir regiment propi. Els carrers de Barcelona eren poblacions que s'havien redimit de la senyoria feudal i havien obtingut del Rei privilegi d'incorporació a la Corona, amb la clàusula que, si malgrat això el Rei n'alienava la jurisdicció, passarien a la senyoria de Barcelona. La ciutat acceptava la localitat com a carrer i en prenia possessió com a tal i, a vegades, demanava la prestació d'homenatge (Ferro, 179).

Així, esdevingueren carrers de Barcelona: Mojà (1374), Igualada (1381), Vilamajor (1385), les Franqueses del Vallès (1385), Marata (1385), Corró Jussà i Corró Sobirà (1385), Canet d'Adri (1386), Mollet (1393), Parets (1393), Gallecs (1393), Martorell (1397), Dosrius (1397), Alquézar (1398), Colungo (1398), Santpedor (1400), Mataró (1401), Vall de Ribes (1410), Vilanova de Cubelles i la Geltrú (1417), Molins de Rei (1419), Cruïlles (1442), Corçà (1442), Sant Sadurní (1442), Olesa de Montserrat (1449), Cambrils (1449), Montbrió (1449), Premià (1481), Canyamars (1485)... amb una llista que podríem fer encara més llarga, i on també trobaríem la Vall d'Aran. En ostentació del carreratge aquests llocs cuidaven de posar l'escut de la ciutat en llocs públics i solien addicionar l'emblema local a l'escut de Barcelona (Català 1967, 576).

En relació amb Dosrius i Canyamars, sabem que el 13 de març de 1453, Elisabet III de Dosrius comprà al monestir de Sant Pere de Casserres el domini directe i al·lodial del castell i baronia de Dosrius, amb els seus termes i juntament amb Canyamars, pel preu de 10.200 sous barcelonesos. La seva filla Joana Antiga es va casar, el 1480, amb Joan Pere de Sentmenat i de Cartellà, senyor del castell de Sentmenat. La filla d'ambdós, Elisabet, seria baronessa de Dosrius i de Canyamars, i senyora de Sentmenat i de la Pera (Català 1967, 643).

Els motius

Dels motius que podien moure Joan de Canyamars no en sabem quasi res. L'aproximació oficial als fets el reputa de boig. "*Bar e traydor*", segons el dietari

del Consell de Cent de Barcelona. Termes quasi sinònims, car bar o bare, segons Alcover i Moll (2, p. 302), és qui falta a la promesa de fidelitat. Per cert, els autors del *Diccionari* extreuen un exemple d'utilització del mot del cas que tractem.

La interpretació més estesa lliga l'actuació de Canyamars amb el moviment remença. Un pagès pobre, no amnistià, amb parents perseguits, amb els béns segrestats en no poder pagar les multes? Potser havia lluitat al costat de Francesc Verntallat o Pere Joan Sala; mentre el primer fou ennoblit, el segon, líder de la Segona Guerra Remença, fou ajusticiat.

Carbonell, una vegada més: "*uns dien (que Canyamars) és vengut de França, hon era criat per ésser bandejat per les remences, e que de França és vengut aquest mal. Altres (...) que no y saben entrar ne de hon ve, ne qui n'és causa*". Recordem que el mateix dia de l'atemptat alguns representants dels remences negociaven amb el rei aspectes de l'aplicació de la Sentència Arbitral de Guadalupe. Un síndic dels pagesos, Pere Antoni de Vilobí, deixà anotat que aquell 7 de desembre "*érem prop Sa Majestat per besar-li les mans e soplicar, e volent demanar nostra justícia, sa saguí lo cas que féu lo mal nat*" (Vicens, 314).

També s'ha fet guardar relació entre el fet i la defensa del constitucionalisme i amb la possibilitat de provocar un atzucac successori que donés una nova oportunitat als que havien perdut el 1472. De fet, bona part de la comitiva reial va témer que es tractés d'un complot. Segons Bernáldez, creien que "*la traición era de la ciudad hecha pensada, y que toda la ciudad era contra ellos*", i van fer preparar les galeres per si havien de fugir de Catalunya. El record de la guerra no s'havia esborrat, ni en uns ni en altres. És possible que la imatge de la sublevació

contra Joan II i les dificultats que trobaven les novetats introduïdes per Ferran per obrir-se camí entre les institucions del Principat fessin pensar en un complot. En una carta de 14 de desembre, recollida per Sesma (136), Pere Màrtir d'Angleria afirmava que la Reina "*con todos los de la nobleza castellana estaba junto al príncipe para embarcarse con él en caso de que esto hubiera sido tramado por los catalanes para quitarlo de en medio y no dar ocasión a que lo raptaran como represalia a tan vergonzoso atentado*".

La hipòtesi del complot i de la conspiració no es va esvaïr dels cercles cortesans de la Corona de Castella. El 30 de desembre, la reina Isabel va escriure a l'arquebisbe de Granada:

"una cosa quiero decir, porque me dicen que se piensa allá (a Castella) otra cosa: que lo cierto es, verdaderamente, que hechas cuantas diligencias en el mundo se pudieron pensar no se halló indicio ni sospecha que otro supiese (...) que el ataque fue obra de un loco sin ningún trasfondo político" (Sesma, 136).

El mateix Rei, en carta despatxada als governadors dels regnes i a les principals ciutats, deia que Joan de Banyamars era "*enemigo de aquél que con nos hablaba*" (Sesma, 135). En aquesta versió abunda la reina Isabel, en una carta tramesa a la ciutat de Barcelona, en la mateixa jornada dels fets: "*(...) viniendo hablando con su sennoría (el Rei), vino de aquí un ombre que diz que es enemigo de aquél que hablava con su sennoría, vino por las espaldas y no se sabe si conosció al rey, mi sennor, e tiró una cochillada que alcançó a su sennoría un poco en el pescueço*" (Fernández, Ostos, Pardo, 252).

Resulta, doncs, que hom volia fer creure que el pagès no volia ni tan sols atacar el rei, sinó un conseller de Ferran. Així, en

una altra carta inspirada per la reina Isabel s'havia fet constar: "*porque uno de los que yvan hablando con su alteza tenía enemigos, podría ser que alguno dellos fuese el que lo hizo; e por dar a él, avia dado al rey, nuestro sennor. Pero non fue así por lo que después ha paresçido*". (Fernández, Ostos, Pardo, 254)

Per manament de la Reina, Fernand Álvarez va escriure la que acabà essent la versió oficial:

"y lo que él (Joan de Banyamars) dixo es que puede aver veynte annos que le vino un rebelamiento, que le avia paresçido un ombre en manera de fuego, el qual le dezía que era el Espiritu Sancto (...) y todas las vezes que le fue sobresto preguntado, así con muy grandes tormentos commo fuera dellos, sienpre dixo esto e non se arrepentía dello, e que aun lo faría cada vez que pudiese. E aunque en la prisión ynsistieron con el que se confesase, jamás quería, porque dezía quel Espiritu Sancto se lo avia así mandado. Y en esto estava, fasta una noche antes que muriese, que por ahinco de muchas personas religiosas acordó de se confesar" (Fernández, Ostos, Pardo, 254 - 255).

No ens volem estar de recordar uns fets que s'esdevingueren trenta anys després, en el moviment social de les Germanies valencianes, i que considerem que poden guardar una línia de connexió, encara que remota, amb l'afer aquí tractat. En arribar a març de 1522, la causa dels agermanats semblava perduda. Només controlaven les ciutats de Xàtiva i d'Alzira, i Vicent Peris havia desaparegut. I fou en aquesta situació desesperada quan aparegué en escena la figura de l'Encobert, que durant els mesos de març, abril i maig protagonitzà tota la resistència. Més enllà de la descripció física i de la vestimenta usada del personatge (Duran, 199), interessa de saber que afirmava ser fill del príncep Joan i de Margarida de

Flandes. Quan el seu pare morí, la princesa, embarassada, fou posada sota la tutela del cardenal Pero González de Mendoza, pare del lloctinent de València i del seu germà, el marquès de Cenete. I a ell, per fer-lo desaparèixer, en benefici de l'arxiduc Felip el Bell, l'envià a Gibraltar, on fou criat per una pastora que li digué que el seu nom era Enrique Manrique de Ribera. A Xàtiva fou cregut, i conegut amb el nom de rei Encobert. A mitjan maig de 1522, fou assassinat per cinc sicaris. El cos fou portat a València, on la Inquisició el féu arrossegar fins a la plaça de Sant Bartomeu i fins a la seu i la casa de la Inquisició. Relaxat al braç secular, la justícia rebé el cos i el condemnà al braser i el cap fou posat a la porta de Quart.

Precisament volem cridar l'atenció del fet que les al·lusions messiàniques sovintegen en les declaracions conservades en el procés inquisitorial obert contra l'Encobert, on es llegeix "*aquest home era enviat per Déu*" i "*enviat per l'Esperit Sant*", fins a ésser considerat el mateix Crist (Duran, 202). Joan de Banyamars mai no va creure's el mateix Esperit Sant, però sí que va confessar actuar per manament seu. Encara que, en l'altre extrem, Bernáldez fa aparèixer la intervenció diabòlica: "*mata a este rey, y tu serás rey, que este te tiene lo tuyo por la fuerza*".

Bibliografia

Alcover, A. M., Moll, F. de B., Diccionari català-valencià-balear, 10 vols. Mallorca, 1993.

Belenguier Cebrià, E., Ferran el Catòlic. Un monarca decisiu davant la cruïlla de la seva època. Edicions 62, Barcelona, 1999.

Bernaldez, A., Historia de los Reyes Católicos don Fernando y doña Isabel, vol. III de les Crónicas de los Reyes de Castilla, Madrid, 1982 (reed.).

Bruniquer, E. G., Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la ciutat de Barcelona, 5 vols. Barcelona, 1912-1916.

Carbonell, P. M., Cròniques d'Espanya. Edició crítica a càrrec d'A. Alcoberro, 2 vols., Barcino, Barcelona, 1997.

Carreras Candi, F., Geografia general de Catalunya. Ciutat de Barcelona, Barcelona, s/d.

Català Roca, P., Els Castells Catalans, vol. I, Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 1967.

- , "Colom a Barcelona, abril del 1493", dins Colom i el món català, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, 1993, p.205-211.

- i **Colomer Montset, J.,** "La Barcelona que Pedro Màrtir de Anglería conoció en 1493", dins Pietro Martire d'Anghiera nella storia e nella cultura, Atti del Secondo Convegno Internazionale di Studi Americanistici. Gènova - Arona, 1978, p. 321-341.

Dietaris de la Generalitat de Catalunya, vol. I, anys 1411-1539. Generalitat de Catalunya, 1994.

Duran, E., Les Germanies als Països Catalans. Curial, Barcelona, 1982.

Fernández Gómez, M., Ostos Salcedo, P., Pardo Rodríguez, M. L., El tumbo de los Reyes Católicos del Concejo de Sevilla, vol. VI, 1478-1494. Fundació Ramón Areces, Madrid, 1997.

Ferro, V., El Dret Públic Català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta. Eumo, Vic, 1987.

Iglésies Fort, J., El fogatge de 1497. Estudi i transcripció, vol. I. Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1991.

Manual de Novells Ardits o Dietari del Antich Consell barceloní, vol.III.

Rossi, G. C., "I Re Cattolici in testimonianze letterarie e storiche italiane del tempo", dins Fernando el Católico. Vida y Obra. V Congrés d'Història de la Corona d'Aragó. Saragossa, 1955.

Sales, N., Els segles de la decadència. Història de Catalunya, vol. IV. Edicions 62, Barcelona, 1989.

Sesma Muñoz, J. A., Crònica de un atentado real. Barcelona, 7-XII-1492. IberCaja, Saragossa, 1993.

Vicens Vives, J., Historia de los remensas (en el siglo XV). Barcelona, 1978 (reed.).

-, Ferran II i la ciutat de Barcelona, 3 vols. Universitat de Barcelona, 1936-1937.

La teoria de Cristòfor Colom a la conferència històrica clinico patològica de la Universitat de Bàltimore

per Francesc Albardaner

Els passats dies 5 i 6 de maig es va celebrar l'onzena conferència històrica clinico-patològica a la ciutat nord-americana de Baltimore, capital de l'estat de Maryland (USA). L'entitat organitzadora d'aquesta conferència anual és la Facultat de Medicina de la Universitat de Baltimore i té com a objectiu l'anàlisi de les causes de la mort d'algun personatge històric famós en base a la documentació que ens ha arribat fins a nosaltres. Els personatges analitzats amb anterioritat foren: Edgar Allan Poe, Alexandre el Gran, Beethoven, Georg A. Custer, Pericles, Mozart, Claudi, Rei Herodes, Florence Nightingale i Heinrich Schliemann.

En aquesta present edició de l'any 2005 el personatge escollit per a determinar les causes de la seva mort ha estat Cristòfor Colom. Aquestes conferències mèdiques van acompanyades d'unes explicacions històriques prèvies sobre el personatge per tal de centrar el seu marc històric i d'altres activitats

complementàries com, en el cas d'enguany, un concert de cançons sefardites a càrrec del cantor de la sinagoga de Baltimore, el tenor Emanuel C. Perlman acompanyat pel pianista i director d'orquestra Sr. T. Herbert Dimmock.

Els actes es varen celebrar al Davidge Hall de Baltimore, edifici històric d'aquesta ciutat, ja que fou construït l'any 1812 i és l'edifici més antic dels Estats Units que ha estat utilitzat sense discontinuïtat com a centre d'ensenyament de la medicina. El debat mèdic va anar a càrrec del prestigiós reumatòleg Frank C. Arnett, que és el director de la càtedra Elizabeth Bidgood de reumatologia de la Facultat de Medicina de la Universitat de Houston (Texas).

En la conferència es varen analitzar en profunditat diverses classes d'artritis que podrien haver afectat Cristòfor Colom, malgrat que en aquells temps la seva malaltia fos considerada com "gota". Aquesta diagnosi va quedar descartada d'entrada, ja que la "gota" apareix en uns períodes de 7 a 10 dies per a desaparèixer a continuació fins a una propera reactivació de la malaltia. Es varen analitzar, entre d'altres possibilitats, les artritis reumatoides i les spondiloartritis, però la conclusió més acceptada va ser l'artritis reactiva que es desenvolupa després de que el pacient hagi experimentat una infecció, ja sigui per via intestinal o venèria (Tipus Chlamydia).

Per arribar a la diagnosi final es va donar molta importància a les afeccions oculars que acompanyaven als símptomes de la malaltia. Els ulls de Colom sagnaven i en fases més avançades la seva capacitat visual va quedar greument afectada. Aquest símptoma va fer descartar diverses variants d'artritis. També es va destacar

a la conferència els resultats dels anàlisis antropomètrics del doctor Miguel Botella de la Universitat de Granada sobre les restes de Diego Colón i del seu nebot Fernando Colón, ja que els dos presenten una soldadura de les vertebres 4 i 5, que podrien ser degudes tant a causes genètiques com a conseqüència d'haver patit una spondiloartritis. També es va destacar el fet de que Diego Colom va patir una artrosi molt important a la seva mà esquerra amb el resultat final de paràlisi.

En quant a l'artrosi reactiva sembla ser una malaltia associada al gen HLA-B27 en un 75% dels casos. Caldrà, doncs, esperar a tenir els resultats finals de les anàlisis de l'ADN de Cristòfor Colom per acabar de determinar si la diagnosi final es confirma amb més probabilitats. En cas positiu es produirà un efecte doble de confirmació: en primer lloc la diagnosi en sortirà molt enfortida i alhora augmentarà la possibilitat de que els ossos de la catedral de Sevilla siguin efectivament els de Colom.

Pe que fa a la part històrica, els socis del nostre centre, Francesc Albardaner i Charles Merrill, varen explicar les deficiències de la tesi genovesa i els fonaments científics de la teoria catalana. El professor Merrill, amb la seva fina ironia, va deleitar al públic amb una conferència que duia per títol: "Doesn't Everybody know that Columbus was Italian?" (És que tothom no sap que Colom era italià?). El contingut de la seva ponència era, però, una bomba a la línia de flotació de la teoria genovesa. A continuació en Francesc Albardaner va rematar el tema amb la seva conferència intitolada: "Evidence of Columbus's Catalan Roots" (Evidència de les arrels catalanes de Colom). El públic va quedar força impressionat, però va

quedar ben demostrat que, malgrat ser una audiència molt culte, ja que la majoria eren metges, no havien sentit a parlar mai de Catalunya i molt menys de que hagués existit un imperi català que abastés fins a Sicília i Nàpols a l'edat mitja.

Els actes es varen fer a l'aula magna del Davidge Hall que estava engalanat per a l'ocasió amb dues grans banderes: genovesa una i catalana l'altre. L'acte comptava amb la col·laboració de les ambaixades italiana i espanyola. Però mentre l'agregat cultural de l'ambaixada italiana va fer acte de presència i va obsequiar els ponents amb diversos llibres, cap persona de l'ambaixada espanyola va assistir als actes, malgrat haver confirmat la seva presència.

A l'acte hi varen assistir diferents periodistes, entre d'altres els de l'agència de notícies Associated Press, i ha estat objecte d'articles a nombrosos diaris com el Washington Post, Los Angeles Time, USA Today i ABC News. També es poden consultar una vintena de webs que han incorporat referències d'aquesta trobada de Baltimore. En l'edició de juny de la prestigiosa revista U.S. Medicine es publicarà un extens reportatge sobre aquest tema.

Cristòfor Colom era català d'Eivissa

per Nito Verdera

Llengua, família, toponímia i antropologia poden confirmar el seu origen.

“L’Enigma Colom” o “Columbus, Secrets from the grave”, un documental realitzat per Discovery Channel i emès a tot el món entre els mesos d’agost i octubre de l’any en curs, ha tingut la virtut de posar en dubte, millor dit, en una situació molt difícil, la teoria del ‘Colón genovès’. La raó principal de l’esmentada conclusió es basa en presentar Cristòfor Colom com a un corsari català que mai va escriure en italià. Certament. Estudis recents del filòleg Lluís d’Yzaguirre, de la Universitat Pompeu Fabra, de Barcelona, el qual va utilitzar un programa informàtic creat en la Universitat de Toronto (Canadà), han permès trobar possibles rastres en el castellà de Colom d’influència atribuïble a la seva llengua materna, observant tant candidats a error per interferència com a candidats a hipercorrecció de la mateixa interferència. Com hem deia Lluís d’Yzaguirre en un correu electrònic de 26 de juny de 2004, “... deixen la llengua catalana en el primer lloc d’un ranking que altres investigadors hauran de demostrar si altres llengües mereixen ser incloses”. Y tot seguit hem pregunta: “Com una persona amb vocabulari i coneixement de la toponímia insulars te, en el segle XV, fonètica del català central (bàsicament, reducció de la diferencia entre “b” i “v” i neutralització “o/u”)?”. Doncs bé, la pregunta fou contestada pel meu amic Marià Torres, doctor en Llengua i Literatura catalanes, expert lingüista i profund coneixedor dels nostres arxius històrics: “És un fet constatat que moltes vegades els anàlisis lingüístics s’han fet i es fan solament a partir del català central, amb la qual cosa es deixa de banda la importància que tenen els modes i els textos escrits dialectals per a

documentar les diferents etapes de la evolució de la llengua: venen a ser com els fòssils de la vida d’una llengua determinada”. En concret, explica Marià Torres, en l’informe que li vaig demanar, que “El català de las Illes presenta com a característica la distinció entre B/V (...) i pel que fa a la confusió O/U àtones, sembla ser que en el dialecte central en el segle XV ja existia aquesta confusió...” L’informe del doctor Torres va ser tramès el passat quatre d’agost al Dr. Yzaguirre i n la versió espanyola del documental de Discovery Channel, emesa a l’estat espanyol el 12 de Octubre, ja s’abandona el català central i es canvia pel “català oriental”.

Mentre tant, la meua obra “Cristóbal Colón, catalanoparlante – Castellano, portugués, genovés e italiano, descartados como lengua materna del descubridor de América” [Editorial Mediterránea-Eivissa, Ibiza, 1994], està dormint el son dels justos. I ho fa per l’afany de protagonisme d’investigadors amics de Barcelona que han deixat fora de joc el meu estudi de molts anys, una obra crítica i contrastada del llenguatge col·loquial, marítim i toponímic de tots i cadascun dels escrits del Almirall. I Discovery Channel, és clar, sense assabentar-se que Colom va ser un autèntic creador de la llengua castellana al introduir-hi vocables purament catalans i dialectals d’Eivissa, que van ser utilitzats en els relats dels quatre viatges descobridors. De moment, el centralisme de Barcelona ha triomfat, i no ha volgut tenir en compte que el meu treball i el del Dr. Yzaguirre es complementen.

Però vull ser optimista i mantinc l’esperança que la veritat es conegui en un futur proper. Sempre hi ha la possibilitat d’obtenir alguna beca d’estudis per part d’institucions públiques o privades per a poder seguir

investigant de manera científica i arribar a demostrar que Colom era català, però d'Eivissa. I una de les grans proves que puc aportar a la meua teoria del “Colom eivissenc”, en primer lloc, és un bon dictamen del meu llibre sobre la llengua de Colom, que sigui fet per un acadèmic. I es necessita ja perquè Discovery Channel prepara un segon documental.

CRISTÒFOR COLOM I RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL

Colom escrivia sempre en castellà als seus amics i protectors genovesos, florentins o venecians residents a la península, igualment que al Banc de San Giorgio de Gènova. Cristòfol Colom, abans de la seva arribada a Castella procedent de Portugal a finals de 1494, curiosament, ja escrivia en castellà. I se sap per les postil·les trobades en llibres de la seva propietat.

Ramón Menéndez Pidal [“La llengua de Cristóbal Colón”, Espasa-Calpe, Madrid, 1942, pàg. 11 i 12] afirma que “l'espanyol no era la seva llengua materna, sinó un idioma après (...), que els dialectalismes de l'occident de la Península que mostra el parlar de l'Almirall no són gallecs, sinó decididament portuguesos, i per aquesta altra part observarem igualment que el portuguès no és tampoc la llengua materna de Colom”. Sembla clar, veritat? Doncs no. Malgrat que ho digui un gran filòleg, investigadors gallecs i portuguesos segueixen reclamant l'origen de l'Almirall. El problema de Menéndez Pidal, mestre de la filologia hispana, és que malgrat haver comprovat que Colom utilitzava l'espanyol quatre anys abans d'entrar en els regnes d'Isabel i Fernando, assenyala: “L'interès inquietant d'aquesta primera observació no em va portar, ni per un moment, a la

vulgaritzada hipòtesi del Colom espanyol”. Així que Ramon Menéndez Pidal solament es va preocupar de comparar els escrits de Colom amb el gallec i el portuguès, però no ho va fer amb la llengua catalana i va perdre l'oportunitat de demostrar al món que el descobridor d'Amèrica tenia com llengua materna la catalana.

EL COLOM CATALÀ A DISCOVERY CHANNEL

Al professor nord-americà Charles Merrill, del Mount Saint Mary's College and Seminary, Maryland (EE.UU), que es va prendre un any sabàtic a Catalunya per a investigar Cristòfol Colom i que parla un excel·lent català, se li va encomanar la tasca de presentar la teoria del “Colón català”, i ho va fer de tal manera que qualsevol espectador, no coneixedor dels enigmes que planteja Colom, s'haurà cregut o arribat a la conclusió que Merrill és “l'inventor” de la teoria catalana. Això no s'ajusta a la realitat. Va ser el peruà Luis Ulloa i Cisneros, després de vint-i-cinc anys d'investigacions, que va publicar un copiós volum redactat en francès, “Colomb, catalan. La vraie genèse de la découverte de l'Amérique”, París, 1927, que va tenir gran repercussió a Espanya i a Itàlia; i li van seguir altres llibres en llengua catalana i en castellà. Ulloa, que havia estat director de la Biblioteca Nacional de Perú a Lima, va venir a Espanya a la recerca del “Colom gallec” i li va sortir el català per tots els costats. I així va descobrir que el veritable cognom del descobridor era Colom, que solament es localitzava a Catalunya i altres territoris de l'Antiga Corona d'Aragó.

Luis Ulloa ha tingut molts seguidors, que han investigat profundament i tots ells apareixen en l'obra “Colom i el Món Català” [Centre d'Estudis

Colombins, Barcelona, editat per Rafael Dalmau en 1993].

Com si d'un prestidigitador es tractés, Charles Merrill, a qui conec des de 1990 i puc assegurar-los que no ha escrit cap llibre sobre Colom, no només no cita Luis Ulloa sinó que també s'ha "oblidat" de tots els historiadors que han seguit Luis Ulloa fins a la data. Ha eliminat a uns cinquanta investigadors colombins. I el pitjor ha estat que en el documental en llengua anglesa Merrill ens presenta a un Cristòfol Colom originari de Torroja de Segarra, a la Catalunya central, i d'aquí el català central d'Yzaguirre. Però resulta que el doctor Josep M. Llobet i Portella en les IV Jornades d'Estudis d'Història, realitzades a Cervera al setembre de 1991, va presentar una comunicació titulada "Els Colom de Torroja de Segarra, només una família de ferrers (ferrers) segle XIV". Aquesta comunicació ha estat publicada en el llibre "Catalunya i Amèrica" (Cervera, 1992, p. 85-87). És a dir, que Cristòfol Colom i els seus germans Diego i Bartolomé: navegants, cartògrafs, poliglotes i cultes havien de ser membres d'una família acomodada de polítics i mercaders. Ara bé, després de les meves protestes a Barcelona, Merrill va rectificar i en el documental en espanyol s'ha suprimit als Colom de Torroja. Però segueixen apostant, sense base documental suficient, per un Cristòfol Colom d'una família noble de Barcelona.

Finalment, en relació a Charles Merrill, després de visualitzar el documental castellà el passat mes d'octubre en el Centre d'Estudis Colombins de Barcelona, vaig manifestar davant tots els socis i amics que Merrill podria haver comès un presumpte delictes contra la propietat intel·lectual, potser per apropiació indeguda de la teoria del "Colom català", cosa molt castigada als

Estats Units. Jo no descarto que no algun dia, si Discovery Channel no rectifica, presenti una denúncia en dita sentida

CRISTÒFOR COLOM, CATALÀ D'EIVISSA

Es diu que Cristòfol Colom era membre d'una família de Barcelona i jo hi dono suport però proposo que d'una branca de jueus conversos que es va traslladar a Eivissa en el s. XIV. I els arxius de l'Església i de l'antiga Universitat ho corroboren. N'hi ha de documentats, entre d'altres, Francesc, Pere i Guillem Colom, polítics i mercaders, però em manca, igual que en el tema lingüístic, un dictamen especial, inclòs el caligràfic, que haurà de realitzar un historiador local de prestigi, perquè doni fe dels fets. I tornem al problema: no es pot demanar els professionals que treballin gratuïtament.

Per altra banda, malgrat la gran difusió mediàtica que ha tingut en tot el món el tema de les exhumacions dels Colón de la catedral de Sevilla i de la fabrica Pickman de Santiponce (Sevilla), el Prof. José A . Lorente, Director del Laboratori d'Identificació Genètica i del Departament de Medicina Legal de la Universitat de Granada només ha aconseguit el "cromosoma Y" d'Hernando Colom, però no encara el ADN del seu pare Cristòfol Colom. En canvi, els estudis dels ossos dels Colom que ha dut a terme el professor Miguel C. Botella, director del Departament d'Antropologia de la Facultat de Medicina de la Universitat de Granada, han posat de manifest que Cristòfol Colom va morir entre els 50 i els 70 anys d'edat, però més a prop de l'última xifra. És a dir, l'antropologia fa impossible el "Colom genovès" i el "Colom mallorquí" per la senzill raó que el descobridor d'Amèrica, mort

l'any 1506 a Valladolid, era un home més vell que els citats candidats.

I si Colom era d'Eivissa com dius que era català? es pregunten alguns dels meus paisans. Igualment, en el Principat de Catalunya estan molt feliços amb el seu "Colom català", però els uns i els altres s'obliden o desconeixen la veritat històrica. Vegem-ho:

- Català és relatiu o pertanyent a Catalunya, als regnes de València i de Mallorca o als seus habitants. Individu d'un poble de llengua catalana.
- En 1417 Anselm Turmeda afirmava ser català de nació i nascut en la ciutat de Mallorca.
- Persistia encara en el s. XVII la solidaritat: els Cònsols de Catalans, tant a Nàpols i a Sevilla com a Alexandria, per exemple, tenien jurisdicció total sobre els mercaders del Principat i dels regnes de València i de Mallorca.
- En el s. XVIII, després dels decrets de Nova Planta de Felip V de Borbó, es va anar perdent la consciència de la col·lectivitat. I així fins als nostres dies, en què la ignorància fa dir a més d'un: "Jo prefereixo ser moro abans que català".

I clouré, ara com ara, dient que vaig iniciar els estudis sobre Cristòfol Colom -al meu entendre, el personatge més transcendental del món després de Jesucrist- a l'octubre de 1962 a L'Havana (Cuba), de manera que ja han transcorregut més de 42 anys. I encara que estigui més sol que la una i mentre pugui, jo segueixo. I no ho deixaré ara, especialment en un moment que el "Colom d'Eivissa" està més a prop que mai. Sobretot, tenint en compte que la meua teoria té més base que la del

Principat de Catalunya: Colom va usar vint i un noms de les costes d'Eivissa i de Formentera per a batejar illes, caps, puntes i altres accidents geogràfics en el Carib. I la toponímia de les Pitiüses, per a esclarir l'enigma de l'origen de Colón, serà, espero que aviat, un element sòlid, molt important. I pensar que a les Bahames es gasten fortunes per intentar demostrar que Colom va desembarcar en una o en una altra illa per a millorar així el seu atractiu turístic!

Bibliografia

Vila, Marc Aureli. *Intervenció catalana a Amèrica*. El Llamp. Barcelona, 1987

La gran producció editorial en tots els àmbits de la cultura fa que sovint restin oblidades obres que en el seu moment crearen impacte amb la seva aparició i que avui encara tenen plena vigència.

En ressenyar el llibre que presentem, breu però rigorós, amb 87 planes escrites amb coneixement de causa, hem de fer esment que en constituir un treball llegit a les Jornades d'Estudis Catalano-americanes de 1984 i no ser publicat en les actes corresponents (1985), limitaven la seva expansió fora de l'àmbit d'aquesta efemèride històrica.

Marc Aureli Vila, conegut pels estudiosos colombins pel seu estudi de l'itinerari de Ferran Colom per terres peninsulars cercant el lloc de naixença del seu pare, ofereix al lector una síntesi històrica basada en la recerca que només la saviesa sap interpretar objectivament. L'autor ens posa a les mans una mena de promptuari sobre la contesa dels catalans a Amèrica des de la Descoberta fins a la fi del segle XVIII.

A les primeres pàgines fa una pinzellada del context històric i, com a bon estudiós, també de la geografia. Esmenta la importància dels ports de Cadis, Sevilla i Sanlúcar de Barrameda, fins la guerra de Granada.

El lector hi notarà esmentats en el seu objectiu els organismes peninsulars del govern colonial de les Índies Orientals així com en el capítol 3, les institucions civils en noves colònies americanes.

Repasant aquestes pàgines es fa difícil no recordar el projecte de colonització concebut de fàcil catalana per Colom i presentat al rei Ferran el catòlic a Valladolid abans del darrer viatge. Aquest projecte concebia tota una estructura de país amb iniciativa administrativa pròpia i calcat al de l'organització de les ciutats del país català. I mai no portada a terme.

Hi hagué, però, en la planificació d'estructures de govern a Amèrica per part dels espanyols, una excepció que fou la implantació dels virregnats de Nueva España (Mèxic, Nueva Granada (Colòmbia), Perú i Riu de la Plata) l'organització dels quals fou copiada del model del Regne de Catalunya, mal anomenada Corona d'Aragó.

A més a més dels virregnats hi ha consignades les captanies generals dependents o no d'un virregnat, o governació com fou el cas de l'actual Xile, les audiències i els municipis anomenats cabildos. La intendència de l'exèrcit i la Real Audiencia depenien de l'exercit.

Un apartat que es fa llegir amb especial atenció (capítol 4) és "Els poders civils i eclesiàstics a Amèrica". El nostre historiador exposa com ambdós poders actuaven "molt entrelligats" en els territoris colonials d'Amèrica. La qual cosa no vol dir que no hi hagués cap

pugna pel poder entre els mandataris civils i eclesiàstics.

Curiosíssim resulta el capítol dedicat a "la interrelació econòmica entre Castella i les Índies", una informació històrica que ens atansa a la realitat comercial, a la seva estructura i a les mesures pràctiques per fer possible un comerç fluid amb la Metròpoli.

Igualment, el monopoli de Castella per a navegar vers Amèrica és tractat amb franquesa i avalat per moltes citacions de textos.

Continuant la lectura de "Intervenció catalana a Amèrica" hom es pot fer càrrec d'allò que va suposar per a la Corona de Castella la interrelació econòmica entre la nova colònia i aquest reialme que obtenia del comerç produït per aquesta relació comercial en doble sentit i centralitzada a Sevilla i que aportava grans ingressos fiscals.

La llista de productes importats d'Amèrica i d'exportats cap al Nou Món o la notícia d'unificació dels pesos i mesures regulada per Joan II (Madrid, 1425) que hi eren aplicades constitueixen una lectura altament pedagògica.

Com és lògic el nostre historiador no s'està de parlar d'una qüestió molt debatuda, el monopoli de la navegació amb Amèrica. Amb la referència a l'Ordre de 1553 es va prohibir que "en las armadas y las flotas de la corona a las Indias no se admitan marineros extranjeros". La subordinació de la navegació d'ultramar a la casa de Sevilla va resultar absoluta, segons l'autor.

Vila significa els primers cognoms catalans a Amèrica: Colom, Margarit, Ballester (1492-1493), així com les mesures d'exclusió dels catalans d'anar a Amèrica en anys posteriors.

“La llengua castellana a Amèrica” és un apartat o capítol del llibre que val a dir que no té ni una ratlla sobrerera. La implantació del castellà, l'ús de les llengües indígenes per part de l'església, la resistència dels aborígens a parlar en castellà, l'enduriment de la seva implantació, es treballat per Vila amb una gran objectivitat i aportació documental. Aquesta obra no deixa de sorprendre el lector al llarg de la seva redacció. Ja en el penúltim capítol “La toponímia americana” encara encurioseix saber per què els topònims dels llocs descoberts van mantenir el seu nom original en molts casos.

També comenta el fet que Felip V, en les Corts celebrades a Barcelona (1701-1702), concedeix als catalans la possibilitat de comerciar amb Amèrica amb dos vaixells escadussers a l'any que havien de passar pel port de Sevilla obligatòriament. Aquest fet va suposar l'obertura d'Amèrica als catalans. Marc A. Vila, en un dels capítols més llargs d'aquest estudi, aprofundeix en el progressiu avançament fins a la permissió, l'any 1728, del lliure comerç d'Amèrica amb els ports catalans i d'altres de la península. En fa un seguiment a la menuda expressant les conseqüències positives per a la història de la nova situació començada per

Colom, Margarit, Ballester, torçada pels reis

castellans i represa amb la llicència dels borbons a principis del segle XVIII.

Una petita obra mestra per la claredat, el rigor i l'estil lingüístic que aplanen les dificultats objectives de tot tractat científic.

Joaquim Arenas i Sampera

Marc-Aureli Vila Comaposada

